

XVIII. FEJEZET.

A LEGÚJABBKORI HÁBORÚK.

Források: A legújabb kor gazdag katonai irodalmából szintén csak a főmunkákat említjük föl. Magyar nyelvű, sajnos, alig van. Ezek közül *kézikönyvképen* használható: Rónai Horváth Jenő, Az újabbkori hadviselés történelme, mely ez összeállításnál is alapul szolgált. Az *egyes hadjáratokra* csak két önálló munka van: Balás György, Az 1866-ik évi osztrák-porosz háború és Szécsi Mór, az 1866-ik évi osztrák-olasz háború.

A más nyelvű munkák közt első sorban az illető államok vezérekai által összeállított s kiadott hivatalos munkák jönnek tekintetbe s ezek a tanulmányozásra rendszerint elégségesek is. Ezek a következők: *1859-ik olasz háborúra:* Der Krieg in Italien 1859 (osztrák); Der italienische Feldzug des Jahres 1859 (porosz). *Az 1864-ik évi dán háborúra:* Der Krieg gegen Dänemark im Jahre 1864 (osztrák); Der deutsch-dänische Krieg 1864 (porosz). *Az 1866-ik évi porosz és olasz háborúra:* Oesterreichs Kämpfe 1866 (osztrák, mindkét háborút felöleli); Der Feldzug von 1866 in Deutschland (porosz). Chiala, La guerra del 1866 (olasz). *Az 1869-ik évi dalmát háborúra:* hivatalos nincsen; ajánlhatók: Süd-Dalmatien und Montenegro im Jahre 1869 (Oest. Mil. Z. 1870); Pacor, Betrachtungen über die Insurrection in Dalmatien 1869. *Bosznia megszállása 1878-ban.* Die Occupation Bosniens und der Hercegowina, durch die k. k. Truppen im Jahre 1878.

Az 1859-ik évi osztrák-olasz háború.

Az 1848/49-ik évi vereségek nem lohasztották le Szárdinia vállalkozó kedvét s az olasz népek függetlenítésének s vezetése alatt való egyesítésének nagy művén lankadatlan erélyvel tovább működött. Victor Emanuel király és böles minisztere Cavour azon-

1859. ban az Ausztria elleni egyenetlen harc esélyeit újból kockáztatni nem akarták s az osztrák uralomnak Olaszországban való megszüntetésére irányzott törekvéseikhez pártfogót, szövetségest igyekeztek szerezni. Nagy fontosságú lépés volt e tekintetben Szárdiniának a krími háborúban való részvétele, minek első eredménye az volt, hogy a párisi congressuson Szardínia már egész Olaszország érdekeit képviselhette, második és nagyobb eredménye pedig az, hogy megnyerte az olasz ügynek III. Napoleon pártfogását.

Ez időtől fogva Szardínia magatartása Ausztria ellenében egyre kihívóbb lett; a tüntetések egymást érték s végre a háború elkerülhetlenné vált. Ausztria ennélfogva 1859 április 19-én ultimátumot intézett Szárdiniához, melyben háborúval való fenyegetés mellett a szárd hadsereg fegyverkezésének megszüntetését követelte. Az ultimátum április 23-án érkezett Turinba s az Ausztria által kiszabott három napi gondolkozási idő e szerint április 26-án járt le. Az angol diplomátia azonban a kikötött határidőnek még két nappal való meghosszabbítását eszközölte ki, nagy kárára Ausztriának, mert e halasztás módot nyújtott Franciaországnak, hogy seregével az olasz hadszínhelyen idejekorán megjelenjen.

Ausztria szándéka az volt, hogy a gondolkodási határidő lejártával Pavia körül összpontosított seregével a Ticinon azonnal átkel s a szárd sereget még a francia segélyhadak megérkezése előtt megveri. A francziák és szárdok viszont abban egyeztek meg, hogy Ausztria támadása esetén a szárd hadsereg Alessandria környékén fölvonúl s ott magát mindaddig tartani igyekszik, míg a francia sereg, melynek egy része a Mont-Cenis-n át Turinnak, más része tengeren Genuán át Alessandriának tart, támogatására megérkezik.

A lomellinai hadjárat. *Ausztria* az olasz hadszínhelyen való alkalmazásra már eleve kijelölt 2-ik hadsereget hozta első sorban működésbe; az 1-ső hadsereg még alakulóban volt s a monarchia belsejében állott.

Parancsnok: marosnémeti gróf Gyulay Ferencz tábornagyszernagy; vezérkari főnök: *Kulu* báró ezredes.

Hadtestek: II. Lichtenstein, III. Schwarzenberg, V. Stadion,

VII. Zobel, VIII. Benedek; továbbá: Urban tartalék és Mensdorf 1859.
 lovas hadosztálya.

Az egész olaszországi hadsereg harczoló állománya 110,000, közte 6000 lovas és 364 löveg.

Később a hadszínhelyre értek még: I. *Clam-Gallas*, mely a magentai csatában részt is vett és IX. *Schaffgotsche*, mely Piacenzánál maradt vissza. Ez erőkkal együtt az osztrák 2-ik hadsereg harczoló állománya 150,000 főre emelkedett.

A szövetségesek részéről a fővezérletet maga III. Napoleon császár vette át; vezérkari főnök: Vaillant tábornagy.

Szárdok.

Parancsnok: Victor Emanuel király; vezérkari főnök: *Lamarmora* Alfons tábornok.

Hadosztályok: 1. *Durando*, 2. *Fanti*, 3. *Castelborgo*, 4. *Cialdini*, 5. *Cuchiari* gyalog és *Sambuy* lovas hadosztálya.

A sereg létszáma 60,000 fő, közte 8000 lovas és 160 löveg. Ide számítandó még Garibaldi önkéntesekből álló különítménye, mely 3000 gyalogosból és 50 lovasból állott.

Francziák.

Hadtetek: Gárda, *Regnaud* de St. Angely; I. *Baraguay d'Hilliers*, II. *Mac-Mahon*, III. *Canrobert*, IV. *Niel*, V. *Napoleon Jérôme* herczeg.

A franczia sereg harczoló állománya 120,000, közte 9000 lovas és 312 löveg.

A szövetséges hadak harczoló állománya tehát összesen 183,000 fő volt, közte 17,000 lovas és 472 löveg. ■

A Paviánál összpontosítva álló osztrák sereg előnyomulását a Ticino átlépésével ápril 29-én tervszerűleg megkezdette; ez azonban lassan ment s a hadsereg élét képező III. hadtest csak május 2-án ért Valenza elé. Május 3-án kellett volna a Pón való átkelésnek végbemenni, a szárdok megtámadása ezután május 5-én vagy 6-án következett volna be. Mielőtt azonban ez intézkedések végrehajtottak volna, Gyulay Bécsből azon hírt vette, hogy a francziák Turint már május 1-én elérték s 50,000 fő az olaszokkal való egyesülésre Casale irányában menetel, továbbá hogy Mac-Mahon serege Genuából Alessandria felé már szintén elindult. Gyulay ennek folytán eredeti tervét, melynek végrehajtását most

1859. már veszélyeztetettnek látta, föladta s elhatározta, hogy Turin ellen nyomul s az onnét útban levő francia oszlopokat támadja meg. A hadtestek közül tehát csak a VIII., mely a megmásító rendelkezést későn kapta, kelt át a Pó folyón s miután hidját Cornalenál a megdagadt folyó elszakította, ott is maradt, mígnem a híd május 6-án helyreállítatván, a fősereghez ismét visszatérhetett.

A Vercelli-Turin felé való előnyomulás május 7-én kezdetett meg és május 8-án folytatott; de Garibaldi önkéntesein s szárd lovasságon kívül nagyobb ellenséges csapat nem találtatott.

Május 9-én végre belátta Gyulay, hogy téves irányban van. A francia III. és IV. hadtest valóban már nem volt e vidéken, mivel időközben Turinból vasúton Alessandriába szállítatott; a gárda, I. és II. hadtest Alessandria és Tortona közt gyülekezett, az V. hadtest pedig már útban volt Piacenza felé. E körülmények felől Gyulay távirati tudósítást is kapván, a Turin felé való előnyomulást szintén föladta s elhatározta, hogy a további eseményeket bevárando, a Lomellinába megy vissza. Ez végre is hajtatott s a sereg a Sesia és a Pó mögött foglalt állást; a II. és III. hadtest második vonalban Mortaránál állott, a IX. Piacenzához rendeltetett.

A szövetségeseknél ez idő alatt a szárd hadsereg, balra húzódva, Vercelli, Casale és Valenza közt helyezkedett el, a francia hadsereg pedig fölvonulását tervszerűleg végrehajtotta.

Miután azonban az osztrák fővezérlet az ellenség viszonyairól, kémelek nem lévén kaphatók, csak homályos hírekkel bírt, Gyulay tábor szernagy május 19-én elhatározta, hogy egy *erősza-*
kos kémszemle útján szerez magának meggyőződést. E végből *Stadion* gróf altábornagy egy 24 gyalog zászlóaljából, kilencz lovas századból s 68 lövegből álló különítménnyel *május 20-án* a Vacarizza mellett vert hidon a Pó jobb partjára kelt át s három oszlopban Voghera felé előnyomult. A szövetségesek részéről, Forey tábornok által vezetve, az I. hadtest 1. hadosztálya s Sonnaz Piemonti lovas dandára ment elébe s Montebellónál útját állotta. Stadion nem várta be a még útban levő francia hadosztályokat, hanem visszavonult. Stadion a vele szemben volt ellenség számát túlbecsülte, s ez által Gyulay azon téves nézetét, hogy a

Montebello.

szövetségesek Stradellán és Piacenzán át szándékoznak támadni, 1859.
még jobban megerősítette.

E közben III. Napoleon magát egy nagyszabású hadműveltre határozá el, mely a szövetséges sereget előbb Vercellinél az osztrákok oldalába, majd Novarán át azok hátába volt vezetendő. Ez május 27., 28. és 29. napján végrehajtott, a nélkül, hogy megzavartatott volna.

Május 30-án a szárdok négy hadosztálya az osztrák VII. hadtest jobb oldala ellen Palestro és Robbio irányában a Sesia bal partján előnyomúlt, részint hogy a francziáknak tért nyisson, részint pedig, hogy az oldalmenetet s a francia csapatoknak Vercellinél a vasúti vonatokból való kirakodását fődözze. Az osztrák legszélső jobb szárnyon álló *Weigel* dandár a Palestro melletti Palestro. első ütközetben Robbio felé visszanyomatott. A következő napon, május 31-én a szorongatott dandár segítségére a saját hadtestbeli Lilia és a II. hadtest Jellacsics hadosztálya érkezett meg s támadásba ment át; ámde ekkor már a szárdok is támogatást nyertek a francia III. Canrobert hadtest részéről s így az osztrák két hadosztály ellenében hét szövetséges hadosztály állván, az osztrákok a Palestro melletti második ütközet után, a legszívósabb ellenállás Palestro. daczára a túlnyomó erő elől visszavonulni kényszerültek.

Gyulay a Palestro melletti támadást csak a Piacenza felé föltételezett főművelet leplezésére szolgáló melléktámadásnak tartotta s ereje zömével még mindig a Pó mellett maradt. Az éj folyamán beérkezett jelentések mindazonáltal kétségtelenné tették, hogy a szövetséges hadak az osztrák sereg oldalában és hátában állanak. Gyulay tábornoszernagy ennél fogva az egész hadseregnek *Novara elleni összpontosítását* rendelte el, hogy a szövetséges hadak ott álló részét megtámadja.

Junius 1-én érkeztek meg az *I. Clam-Gallas* hadtest részei Prágából Milánónál; a fővezérlet ezeket részint a novarai úton, a S. Martino hidfőbe, részint a Ticino mögé Magentára rendelte. Junius 2-án az osztrák fővezér azon értesítést kapta, hogy már az egész szövetséges sereg Novaránál áll; Gyulay erre a Novara felé való előnyomulás eszméjét is föladta s a hadseregnek a *Ticino mögé való visszavonulását* parancsolta meg.

A visszavonulás junius 3-án két oszlopban hajtott végre;

1859. este a II. hadtest Magentánál az I. hadtesthez csatlakozott; a VII. és III. tovább délre Abbiategrasso körül állapotodott meg, az V. és VIII. csak az éj folyamán jutott a Ticino mögé.

A szövetségesek részéről a zöm Novaránál arczczal délnek foglalt állást, a gárda és a II. hadtest azonban Mac-Machon parancsnoksága alatt egész a Ticinoig ment előre, visszanyomta az osztrák előőrsoket s míg a gárda Mellinet hadosztálya a st. martinoi csak félig kész hídfő előtt megállapodott, a többi részek a Turbigonál vert hadi hídon a Ticino bal partjára keltek át.

Az osztrák I. hadtest parancsnoka ekkor St. Martinot föladta s a Ticino hid fölrobbantását rendelte el, mi azonban nem sikerült s így a hid a francziák birtokába jutott.

A következő napon a szövetségesek, a Ticinon átkelve, Miláno ellen szándékoztak nyomolni s ez alkalommal a Magentánál álló osztrák jobb szárnynyal harcza elegeydvén, ez összeütkezésből a magentai csata fejlődött ki.

Magenta.

A magentai csata. A magentai csatatér a felső olaszországi csataterek általános jellegével bír; sok vízvonat, rizsföldek, szőlők, számos töltés, mocsaras területek stb. A vízvonatok közül a Ticino mellett kiváló szerepet vitt a vele párhuzamos Naviglio Grande csatorna, mely két oldalt emelt magas töltések közt folyik. Osztrák részről az I. hadtest csapatai a Naviglio Grande vonala mögött, arczczal részben nyugotnak a Ticino felé, részben északnak fordulva állottak; a II. hadtest zöme Magentánál, délre a VII. hadtest Reischach hadosztálya, keletre a Mensdorf lovas hadosztály. Az egész erő, mintegy 50,000 fő Clam-Gallas altábornagy alá rendelve.

Mac Mahon csapatai az előnyomulást a Naviglio Grande keleti partján s Magenta irányában csak délelőtt 10 órakor kezdték meg, hogy a Novara felől közeledő III. és IV. hadtestnek idő engedjenek. Délután 1 órakor érkezett a francia megkerülő bal szárny Marcalla és Bernate vonalába, minek folytán Clam az osztrák csapatokat Buffalora és Magenta felé visszavonta, Gyulay pedig a III. hadtestnek a harczterre vonulását rendelte el. St. Martino felől eddig még támadás be nem következett. Midőn azonban III. Napoleon az ágyútüzből s jelentésekből Mac Mahon előnyomulása felől biztos volt, parancsot adott a Naviglio vonal meg-

támadására. Miután a II. hadtest ugyanez időben ért Buffalorához, e hely, valamint a középén a műút és a vasút hidja is délután 2 órakor a francziák által elfoglaltattak. Ekkor szünet állott be; Mac Mahon az előnyomulást beszüntette, hogy elmaradt bal szárnyát bevárja.

Délután 4 óra tájban ért az osztrák III. hadtest a harcztérre s Robecco felől a csatorna mindkét partján nyomult előre; bár itt időközben a francia III. hadtest Picard dandára is beérkezett, a francziák jobb szárnya visszanyomatott. Délután 5 órakor azonban megérkezett s IV. hadtest is, minek folytán az osztrákok Ponte-Vechioból visszavetettek. Este 6 órakor, midőn Mac Mahon csapatai már a Buffalora-Marcalla vonalban teljesen fölvonultak, III. Napoleon általános támadást rendelt Magenta ellen. Az osztrák csapatok bámulatos vitézséggel védelmezték Magentát, de a tülerő végre is győzött, s a helység másfél órai heves küzdelem után 7^h 30^l-kor Mac Mahon csapatai által rohammal elfoglaltatván, a francziák kezeibe került. Ezzel a csata véget ért. Clam-Gallas Milánóra vonult vissza.

Az osztrákok vesztesége 10,200 fő, a francziáké 4500 fő volt; a szárdok harcza nem jutottak.

Az osztrák sereg ezután június 18-ig a Mincio mögé húzódott, hogy az időközben ott gyülekező 1-ső hadsereggel egyesüljön. A szövetségesek ugyanez időben egész a Chiese vonalig nyomultak elő, hol megállapodván, a hadműveletekben rövid szünet állott be.

A solferinoi hadjárat. Az osztrák hadsereg a Mincio mögött 200,000 főt meghaladó tekintélyes erőre növekedett, mely itt a következő beosztást nyerte:

Fővezér: I. Ferencz József császár; vezérkari főnök Hess tábornoszernagy.

1. hadsereg; parancsnoka gróf *Wimpffen* tábornoszernagy.

Hadtestek: III. Schwarzenberg, IX. Schaffgotsche, XI. Veigl, Zedtwitz lovas hadosztály.

2. hadsereg; parancsnoka gróf *Schlick* lovassági tábornok.

Hadtestek: I. Clam-Gallas, V. Stadion, VII. Zobel, VIII. Benedek, Mensdorf lovas hadosztály.

E hét hadtest és két lovas hadosztály képezte a működő had-

1859. sereget, melynek harczoló állománya 130,000 fő volt, közte 9300 lovas és 536 löveg.

A szövetséges hadsereg tagozásában változások nem állottak be. A sereg harczoló állománya a solferinói csatában 143,000 fő volt, közte 15,000 lovas és 420 löveg.

Az osztrák haderő június 21-én a Mincio mögött hadműveletekre ismét készen állott. A fővezérlet eredeti szándéka az volt, hogy a szövetségesek támadását a várnégyszögben bevárja. Midőn azonban a fővezérlet arról értesült, hogy a szövetségesek az eddig a Pó jobb partján alkalmazott csoportot a főszereghez vonni szándékozzák s hogy e haderő Piacenzától Cremona felé tényleg már meg is indult, az osztrák fővezérlet magát támadó előnyomulásra határozá el. A támadás a szövetségeseknek a Chiese vonalon s a Garda tó mellékén fölismert főereje ellen volt intézendő s június 23-án a Mincio átlépésével volt megkezdendő.

A szövetséges fővezérlet, miután azon nézetben volt, hogy az osztrákok a támadást a Mincio vonalán, vagy a várnégyszögben bevárni szándékoznak, szintén támadásra határozá magát el. A Chiese folyón való átkelés június 21-ére határozottatott.

A szövetségesek az előnyomulást június 21-én valóban megkezdtek s a Chiesen, Montechiaronál és Mezzanenál átkeltek. Június 22-én a szövetséges hadsereg jobban fölzárkózott. III. Napoleon a következő napon pihenni s június 24-én tömör échiquierben a Mincio ellen nyomulni szándékozott.

Az osztrák sereg előnyomulására az intézkedések június 22-én adattak ki s a Mincion való átkelés június 23-án végrehajtatott; miután pedig június 24-én mindkét fél előnyomulását folytatni szándékozott, a két sereg között találkozó harcz fejlődött ki: a solferinói csata.

Solferino.

A solferinói csata. 1859 június 24-én. A solferinói csatátér két egymástól élesen elkülönített részből áll; az északi a gárdamelléki hegyvidék, számos kisebb-nagyobb emelkedéssel, melyeket keskeny völgyek választanak egymástól el; ennek déli szegélye Volta, Cavriana, Solferino és Castiglione delle Stiviere helyek által jelölhető; itt kezdődik a déli rész, mely a lombardiai fensikhoz tartozik; itt terül el a medolei sík, a Campo-di-Medole, mely nagyobb lovas tömegek működésére fölötte kedvező.

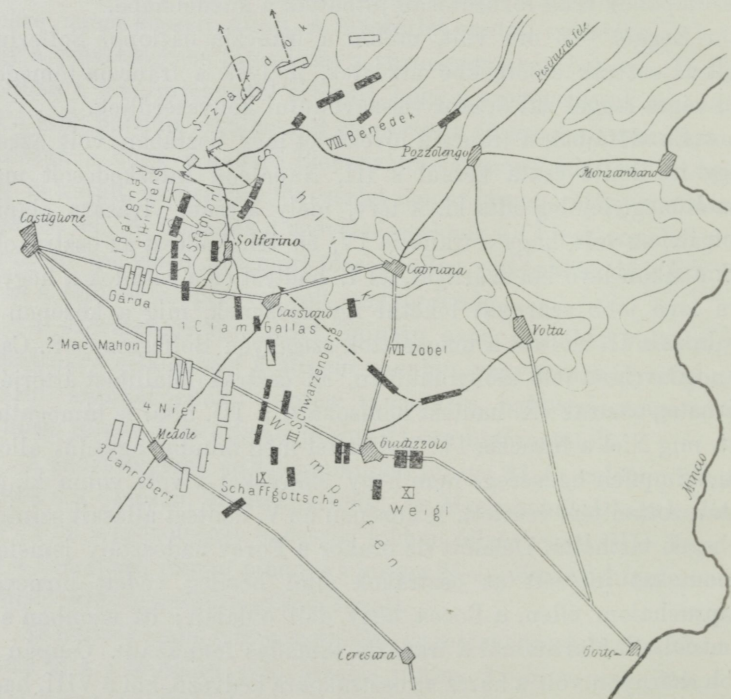
Az ellenséges felek az előnyomulást nem egyenlő időben kezdték meg; míg a francziák oszlopai már reggel két órakor megindultak s e mellett harcra készülve fejlődésüket gyorsan végrehajthatták, addig az osztrák sereg némely részei a menetet csak *étkezés után*, tehát délelőtt tiz óra tájban kezdték meg, minek folytán csapataik csak fokozatosan juthattak a küzdelembe.

Reggel $\frac{1}{2}$ 3 óra volt, midőn a francia oszlopok Solferino előtt az osztrák előőrsőkbe ütköztek, melyek a francia tömegek elől végre reggel hat órakor visszavonulni kényszerültek.

Ez időtájban a francia fővezérlet már tisztában volt azzal, hogy itt döntő csata készül s III. Napoleon intézkedéseit már ennek megfelelőleg adta ki. A terv, mely a csata vivására alapul szolgált, az volt, hogy a francia IV. és III. hadtest az osztrákoknak a sikon levő bal szárnyát, az I. hadtest és a szárdok a hegyeken levő jobb szárnyat lekötni igyekezzenek, míg a középen a gárda és a II. hadtest a magaslatok szegélyén Solferino és S. Cassiano-Cavriana felé előnyomulván, az osztrák fölállítást áttörjék. Bárha az osztrák IX. hadtest nemsokára a III. által is támogatott, míg Niel a francia IV. hadtesttel még mindig egyedül állott ott, Wimpffen hadserege nem hogy előnyöket vívott volna ki, de határozottan tért vesztett. A középen az V. hadtest állásait szintén nehezen tarthatta. Délelőtt tiz órakor a Forey hadosztály ismételt rohamokat intézett az osztrákok által hősileg védett hírneves Cziprushalom ellen, a Rocca hegy déli oldalán; itt azonban s a Contrada S. Martinonál a francia támadás fennakadt. Csupán a jobb szárnyon volt a harc az osztrákokra kedvező, hol a VIII. hadtest határozott szerencsével harcolt a szárd sereg zöme ellen, elfoglalva tőle a S. Martinoi magaslatokat.

Délután egy órakor érte el a harc tetőpontját; az osztrák V. hadtest teljesen kimerült s töltenyekkel már nem rendelkező csapatait az I. hadtest ép fölváltotta, midőn a francia gárda az I. hadtest támogatására harcba lépett s ugyanekkor indította meg Mac-Mahon is a még teljesen ép II. hadtestet Cassiano irányában. A Solferinonál mutatkozó nagy veszély azonban ép ekkor indította az osztrák fővezérletet újabb cselekvésre s az áttörést megakadályozandó, egyrészt a legutóbb beérkező VII. hadtest egy hadosztályát S. Cassiano felé, a Mensdorf lovas hadosztályt pedig a

1859. két sereg közti térre, a medolei síkra nyomúltatta elő, másrészt Wimpffen seregét a francia jobb szárnyat átkaroló támadásra utasította. Mindez azonban a kívánt hatást már többé elő nem idézte. Wimpffen támadásra már képtelen volt, a lovas támadást

A solferinói csata.

1859 június 24-én.

két francia lovas hadosztály s a medolei síkon felvonult nagyszámú tüzérség meghiúsította; ép úgy nem volt képes a VII. hadtest, lassankint elővonuló csapataival, Mac-Mahon nagy tömegekkel végrehajtott hatalmas támadásait feltartóztatni.

Délután négy órakor a solferinói magaslatok a francia gárda és I. hadtest birtokában voltak. Az osztrák első hadsereg tett ugyan még egy csekély jelentőségű előtörést, melynél Edelsheim a magyar huszárokkal majd elfogta Canrobert tábornagyot, de ez utolsó erőmegfeszítése volt; a csata már el volt döntve s az osztrák sereg megkezdte visszavonulását a Mincio mögé; a VIII. hadtest a szárdokkal szemben győzelmes maradt, magát még mindig könnyen tartotta, de a csata sorsát már meg nem változtathatta.

Az osztrák veszteség 22,000 fő, a szövetségeseké 18,000 fő volt, de ezek közt majd 16,000 halott.

A solferinói csata után a szövetséges sereg a Mincioig vonult előre, sőt június 28-án egy része azon át is kelt, de a béketárgyalások csakhamar megkezdettek, nem katonai, hanem inkább politikai okokból s kiváló tekintettel Poroszországra, mely hadseregét mozgósította s beavatkozásra készen állott. Julius 12-én megkötetett a villafranczi béke, mely a háborúnak véget vetett. A villafranczi békében Ausztria Velenczét a várnégyszöggel megtartotta, de a Lombardiát — Mantua és Peschiera kivételével — Franciaországnak engedte át s III. Napoleon ezt, cserében Savoyáért és Nizzaért, Szárdiniának adta; Toscana és Modena, mint fejedelemségek fentartattak.

Az 1864-ik évi dán háború.

Schleswig és Holstein herczegségek Dániával personális unio 1864. alapján egyesülve voltak; miután azonban Holstein a német szövetség tagja volt, Schleswig pedig nem, Dánia Schleswiget a birodalomba beolvasztani kívánta. A herczegségek ez ellen fölkelve, 1848—50-ig háborút viseltek Dánia ellen, mely azonban Poroszország és Ausztria közbelépésére, kik Dánia *mellett* foglaltak állást, a régi viszony helyreállításával véget ért. Midőn azonban a Frigyes dán király halála után trónra lépő IV. Keresztély a Schleswig bekebelezésére vonatkozó törekvést megújította, Porosz ország és Ausztria, kik a herczegségeket a német

1864. szövetség számára megtartani kívánták, Dánia ellen léptek föl; Dánia az 1864 január 16-án átnyújtott ultimatum követeléseit elutasítván, a két nagyhatalom, Poroszország és Ausztria, Dániának hadat izent.

A szövetséges hatalmak mindegyike egy-egy hadtest fölállítását határozta el. A fővezérlet a porosz Wrangel Frigyes gróf tábornagra bízott.

Osztrák hadtest. Parancsnok *Gablenz* altábornagy; *Gondrecourt*, *Nostitz*, *Dormus* és *Thomas* dandárok, összesen 20,000 fő. *Porosz hadtest.* Parancsnok: *Frigyes Károly* porosz herceg; a 6. és 13. gyalog hadosztály az ugyanazon számú lovas dandárokkal és a *Mülbe* gárda-hadosztály; összesen 35,000 fő. A szövetséges seregek egész ereje 55,000 fő.

A dán hadsereg *Méza* tábornok alatt három gyalog hadosztályból, egy tartalék gyalog dandárból és egy lovas hadosztályból állott; számereje 80,000 főre volt téve, melyből azonban a hadműveletek kezdetén csak mintegy 65,000 fő állott hadkészen.

A dánok az első ellenállást a *Danneverk* nevű, *Schleswig* déli határa mentén levő 75 kilométer hosszú erődített sánczvonaltan szándékozták gyakorolni. A főerő a legjobban megerősített részen, *Schleswig* városnál állott föl, míg balról a *Schlei*, jobbról a *Trenne* és *Eider* vonala, megfigyelő különítmények által szálaltott meg. A *Danneverk* elvesztése esetén a dán sereg a *Düppel* és *Sonderburg* melletti erődített állásba volt visszavonulandó. A szövetségesek egyelőre csak *Schleswig* tartomány megszállására kívántak szorítkozni, mi azonban előbb a *Danneverk* elfoglalását tette szükségessé. A dánok e védő vonalát arczban a *Rendsburg*nál álló osztrák hadtest volt megtámadandó, míg a tőle jobbra, *Kiel*-nél, fölvonult porosz hadtest az *Eider* csatornán átkelve, a dánok bal oldalába kellett hogy előnyomuljon.

A szövetséges hadak február 1-én lépték át *Schleswig* határát s két menettel a *Danneverk* elé értek. Február 3-án az osztrák hadtest a dánok azon részét, mely a *Danneverk* előtt állott, megtámadta, hogy útegei elhelyezésére az *Oberselk* és *Yagel* melletti magaslatokat biztosítsa; az ütközetben a dánok a *Gondrecourt* és *Nostitz* dandárok által visszavetettvén, a főállásba vonultak; az

osztrák csapatok nemcsak az érintett magaslatokat, de a Danneverk előtt levő Königsberget is hatalmukba ejtették. A dánok ekkor a Danneverk védelmét föladták és visszavonultak. Gablenz ezt 6-án reggel megtudva, a Nostitz dandárral azonnal üldözésükre indult s a dán utóvédet Översee mellett elérve, megtámadta s Flensburg felé visszavetette.

Február 7-én Méza tábornok 6 $\frac{1}{2}$ dandárral a düppeli sánczokba és Alsen szigetére vonult, míg Hekermann-Lindenkrone tábornok a visszavonulást észak felé Jütlandba, Kolding irányában, tovább folytatta. A szövetségesek közül most a porosz hadtest a düppeli sánczok előtt a Sundevittben állapotott meg, míg az osztrák hadtest a porosz gárdával Jütland elfoglalására indult.

A düppeli sánczok azonban erős védő állást képeztek, melyet csak rendszeres ostrom útján lehetne elfoglalni; a porosz hadtest tehát a sánczokat ostrom alá fogta és több mint két havi ostrom után ápril 18-án rohammal bevette.

Míg a poroszok a düppeli sánczokat ostromolták, az osztrák hadtest már február 18-án jütlandi területre lépett, de egyelőre csak Kolding megszállására szorítkozott. A további előnyomulás márczius 8-án folytatott; Gablenz hadteste északi irányban Veile-nek tartott, hol Heckermann-Lindenkrone hadosztályának zömét megtámadta és visszavetette. A dánok többé meg nem állapodtak s a Limmfjordon át észak felé teljesen visszavonultak; az osztrákok megszállották ennél fogva a viborgi és aarhusi kerületeket. Márczius végével Gablenz hadteste *Friedericia* elé rendeltetett, mert a porosz gárdára Düppel előtt volt szükség. Friedericiaát az osztrákok most körülzárták s miután a dánok a város és vár védelmét föladva elvonultak, ápril 29-én ellenállás nélkül megszállották.

Május havában az osztrák hadműveleteket egy szép tengeri harc vezetete be. Az osztrák hajóhad két pánczélos fregattja (Radeckzy és Schwarzenberg) május 4-én érkezett *Tegetthof Vilmos* sorhajókapitány parancsnoksága alatt Cuxhafenbe, hol hozzá három kisebb porosz hajó csatlakozott. Tegetthof megtudva, hogy a dán hajók *Helgoland* szigete körül czirkálnak, május 9-én oda indult s a sziget keleti oldalán három dán hajóra talált, melyeket

1864. *Svenson* vezényelt. A dán hajók 102 ágyúval bírtak, az osztrák és porosz hajóraj együtt csak 82 ágyúval rendelkezett. Tegetthof ennek daczára azonnal megtámadta a dán hajókat s bár az osztrák tengernagyi-hajó főárbozca s szereléke lángba borúlt, azokat visszavetette.

Május 12-én Anglia közbenjárására fegyverszünet köttetett, de a háborúnak csak az október 30-án megkötött bécsi béke vetett véget. A bécsi békében Dánia Schleswig, Holstein és Lauenburg herczegségeket Poroszországnak és Ausztriának adta át, reájok hagyván, hogy azok birtoklása fölött maguk egyezkedjenek. E közös birtoklás azonban nem vált a két nagyhatalom üdvére, mert innét származtak azon súrlódások, melyek rövid idő múltán a nagy osztrák-porosz háborút idézték elő.

Az 1866-ik évi osztrák-porosz háború.

1866. A sziléziai háborúk küzdelmei után Németország két vezér-állama, Ausztria és Poroszország tartós barátságot kötöttek, melyet a Napoleon elleni harcok még szorosabbra fűztek. E barátság viszony későbbre is fenmaradt ugyan, de Ausztria kétségtelenül fájlalta a hatalom és befolyás elvesztését, mely a Habsburg-dynastiának a német császári méltóságról való lemondása után, lassan de biztosan a Hohenzollern-házra ment át. Ausztria ennél fogva oly irányban működött, hogy a német szövetség államait magához csatolja s nem valószínűtlen, hogy jövőre terveiben a régi római német császárság visszaállítása is szerepelt. Poroszország ismerte e terveket, s mivel maga is ugyan-e célra törekedett, a két nagyhatalom viszonyában némi feszültség állott be, melynek előbb-utóbb fegyveres mérkőzésre kellett vezetnie. Az erőszakos megoldástól mindazonáltal mindkét fél tartózkodott. Az 1859-ik évi háborúban Poroszország vonakodott ugyan Ausztriának segíteni, de legalább ellene sem szövetséget, sőt a háború végével inkább Ausztriához hajlott s ez által a háború aránylag gyors befejezésére kétségtelenül befolyással volt. Az 1864-ik évi dán hadjáratban mindkét fél sietett az alkalmat felhasználni, hogy a német

szövetségnek szolgálatot tegyen; Dánia leküzdésére tehát Ausztria és Poroszország szövetségre léptek s csapataik együtt harczoltak Schleswig és Holstein hercezségeknél a dán uralom alól való föl-szabadítására.

A háború befejezte után azonban a viszály csakhamar kitört. Az 1865-ik év augusztus 14-én kötött gasteini egyezményben a felek olyképen osztottak meg, hogy Poroszország Schleswig, Ausztria pedig Holstein kormányzatát vegye át, a birtoklás azonban mindkét hercezségre nézve továbbra is közös maradjon. Midőn tehát Ausztria a holsteini rendeket Poroszország megkérdezése nélkül azon célból összehívta, hogy az ország jövő sorsa fölött döntenek, a német szövetség kívánsága szerint ugyan, de az egyezmény ellenére cselekedett. Poroszország előbb tiltakozott, azután pedig csapatokat küldött Holsteinba. A német szövetség Ausztria mellett foglalt állást s hadseregének Poroszország ellen való mozgósítását rendelte el. Poroszország erre a szövetségből kilépett s egy új északnémet szövetséget alkotott, melybe Hessen, Hannover és Szászország kivételével, az északi német államok beléptek. Poroszország, Hessent és Hannovert azonnal megszállotta, egy hadsereget pedig Szászország ellen küldött.

A kitörő háborúban tehát az északi német államok, az említett három kivételével, Poroszország mellett, a déli német államok ellenben, továbbá Hessen, Hannover és Szászország Ausztria mellett állottak. Ily módon a viszony Ausztriára nézve lett volna kedvezőbb. Ámde a porosz diplomácia élén álló Bismarck gondoskodott ennek ellensúlyozásáról s megnyervén Olaszország szövetségét, Poroszország ez által nemcsak erősebb lett Ausztriánál és szövetségeseinél, de sőt Ausztriát ama fölötté kedvezőtlen helyzetbe hozta, hogy egyszerre két hadszínhelyen kelle háborút viselnie, s így erejét megosztani volt kénytelen.

Az osztrák haditerv már 1866 április havában számolt a ketős háború eshetőségével s a 450,000 főnyi hadseregből, mely rendelkezésre állott, 300,000 fő számított az északi, 150,000 fő a déli hadszínhelyre. A terv mindkét hadsereg számára (politikai okokból) teljesen védő magatartást állapított meg; az északi háborúra nézve a hadi terv úgy vélte, hogy a poroszok első hadműveleti tárgya Olmütz lesz, ez okból, továbbá Bécs sikeres meg-

1866. védése szempontjából, az északi hadseregnek Olmütz körül való fölvonulása határozottatott el. E fölvonulás május hó 20-án vette kezdetét s június 9-én fejeztetett be; összesen tehát 20 napig tartott. A német szövetség 120,000 főnyi sereget állított (VII. és VIII. szövetséges hadtest) föl, de az erőt nem csatlakoztatta az osztrák északi hadsereghez, hanem saját területei védelmére utasította. Kivételt képezett a szász hadtest, mely országából kiszorítatván, az osztrák seregre húzódott vissza.

A porosz haditerv nemcsak a saját, de a szövetséges olasz hadsereg számára is a leghatározottabb támadó előnyomulást írta elő. A támadásnak e mellett egyidejűnek kellett lenni, hogy Ausztria valóban ereje megosztására kényszeríttessék s ugyanazon hadászati tartalékokat fölváltva mindkét fél ellen ne alkalmazhassa. A támadás főtárgya mindkét hadsereg számára Bécs, melyet a legrövidebb vonalon elérni igyekeztek.

A porosz hadsereg 350,000 főnyi létszámából a német szövetség hadserege ellen csak 50,000 fő számíttatott, míg 300,000 fő Ausztria ellen volt alkalmazandó. A fölvonulás a szász-cseh-sziléziai határon volt végrehajtandó s május 12-én megkezdetvén, június 5-ig befejeztetett; összesen tehát 24 napot vett igénybe.

A königgrätzi hadjárat. *Osztrák északi hadsereg.*
Parancsnoka: **Benedek Lajos** tábornok; vezérkari főnök: *Baumgarten* tábornok.

Hadtestek: I. *Clam-Gallas*; II. *Thun*, III. *Ernö főherceg*, IV. *Festetics*, VI. *Ramming*, VIII. *Lipót főherceg*, X. *Gablenz*; Szász hadtest, *Albert* szász trónörökös. 1. Könnyű lovas hadosztály *Edelsheim* Gyulay; 2. könnyű lovas hadosztály *Thurn-Taxis*; 1. tartalék lovas hadosztály *Holstein*, 2. *Zaitsek*, 3. *Coudenhove*.

Összesen tehát *osztrákok*: 7 hadtest és 5 lovas hadosztály, 270,000 főnyi létszámmal; harczó állománya 180,000 fő gyalogság, 12,800 lovas, 736 löveg; *szászok*: két gyalog és egy lovas hadosztály, melyek harczó állománya mintegy 18,000 gyalog, 2000 lovas és 58 löveg.

Az egész osztrák északi hadsereg június közepétől fogva hadműveletekre készen volt s két csoportban állott; az egyik — kisebb — csoport az I. hadtest és az 1. könnyű lovas hadosztály az Iser

vonalon, Csehországban ; ide volt csatlakozandó a szász hadtest is ; a másik csoport, a hadsereg zöme, 6 hadtest és 4 lovas hadosztály, Morvaország közepén Olmütz és Brünn tájékán.

Poroszok. Az Ausztria elleni hadműveletekre szánt porosz haderő I. Vilmos porosz király, mint hadsereg főparancsnok alatt, ki mellett Moltke Hellmuth báró gyalogsági tábornok, mint vezérkari főnök működött, három hadseregbe tagozva.

Elba hadsereg. Parancsnoka : *Herwarth v. Bittenfeld* gyal. tábornok ; 14. gyal. hadosztály Münster-Meinhövel (VII. hadtest) ; 15. gyal. hadosztály Canstein ; 16. gyal. hadosztály Etsel ; tartalékos lovas dandár Kotze. Tehát a $\frac{1}{2}$ VII. és az egész VIII. hadtest, de három önálló hadosztályba és egy lovas dandárba tagozva. Az Elba-hadsereg létszáma 50,000 fő volt.

Első hadsereg. Parancsnoka : *Frigyes Károly* porosz herceg, lovassági tábornok. Hadtestek : II. *Schmidt*, III. *Manstein*, IV. *Fransecky*. Lovas hadtest, *Albrecht* porosz herceg alatt. Összesen három gyalog és egy lovas hadtest, 120,000 főnyi létszámmal.

Második hadsereg. Parancsnoka : *Frigyes Vilmos* porosz trónörökös. Hadtestek : Gárda : *Württemberg* Ágost herceg ; I. *Bonin*, V. *Steinmetz*, VI. *Mutins*. Lovas hadosztály *Hartmann*. Összesen négy hadtest és egy lovas hadosztály, 130,000 főnyi létszámmal.

A porosz haderők összes száma tehát hét gyalog és egy lovas hadtest, három önálló gyalog és egy lovas hadosztály, melyek létszáma kerekén 300,000 fő ; a harczoló állomány (a königgrätzi csatában) 175,000 fő gyalogság, 24,000 lovas és 770 löveg.

A porosz haderők június közepén a tagozásnak megfelelően három csoportban állottak ; és pedig : az Elba-hadsereg mint jobb szárny a szász határon Torgau, a közepet képező első hadsereg a cseh határon Görlitz, végre a második hadsereg, mint bal szárny, a sziléziai határon Neisse körül.

Az osztrák fővezérlet június közepén azon nézetben volt, hogy a porosz seregek zöme Sziléziában áll s az Olmütz körüli összpontosításnak ez is egyik oka volt. Midőn azonban június 17-én a poroszoknak Szászországba való bevonulásáról s arról értesült, hogy a porosz főerő Görlitz és Landshut tájékán áll,

1866. Benedek az északi hadsereget június 20-án Csehországba indította. A Felső-Elbánál kiszemelt Josefstadt-Königinhof-Miletin közti erős állásban szándékozott az északi hadsereg parancsnoka a döntő csatát elfogadni, vagy pedig «kedvező alkalommal» a támadásba átmenni. Az állásba vonulás alatt az Iser vonalon álló csoportnak ama feladat jutott, hogy az ellenség azon részét, mely Szászországból nyomúl be, a nélkül, hogy szívós ellenállást gyakorolna, föltartóztassa.

A porosz fővezérlet a három csoportnak előre, Jičín irányában való központi előnyomulását rendelte el. Az Elba hadsereg a határt június 22-én, az első hadsereg 23-án, a második hadsereg június 25-én és 26-án lépte át.

A mozdulatok tehát június 26-ig összeütközésre nem vezettek; de ennek már részint e napon, részint a következőn meg kelle történnie, még pedig a következő okból: Az osztrák fővezérlet, az ellenség észrevett közelségénél fogva, a zöm még be nem fejezett fölvonulására újabb intézkedéseket volt kénytelen tenni; utasította nevezetesen a nyugoti csoportot, hogy a Rumburg, illetőleg Zittau-Gabel felől netán támadó poroszok ellenében — eltérőleg a korábbi parancstól — szívós ellenállást fejtsen ki, míg ugyan e czélból a X. hadtest a trautenauai, a VI. pedig a nachodskalitzki szoroshoz rendeltetett. Miután pedig a porosz seregek előnyomulásukat ép ez irányokban folytatták, e pontokon az összeütközésnek a következő napokon be kellett következni.

Harczok az Iser vonalon. Az osztrák első hadtest június 26-án reggel Münchengrätznél, a szász hadtest Jungbunzlaunál, az 1. könnyű lovas hadosztály Sichelrownál és Turnaunál állott. A porosz Elba-hadsereg a zwickau-hühnerwasser-münchengrätzi és gabel-podoli vonalakon, az első hadsereg Reichenberg és Gablonz felől Turnau irányában nyomult elő. Az osztrák első hadtest ennél fogva előőrseit Hühnerwasserről az Iserig visszavonni kényszerült, az 1. könnyű lovas hadosztály pedig, miután június 26-án délelőtt a porosz IV. hadtest elővédével *Sichrownül* rövid ütközetet vívott, Podol és Münchengrätz felé hátrált.

A szász trónörökös, mint e csoport parancsnoka, a fővezérlet részéről ugyan-e napon arra utasítatván, hogy Turnaut és Münchengrätzet minden áron megtartsa, e feladatot támadó elő-

töréssel vélte legcélszerűbben megoldani, mely Podolon át 1866. Sichrow felé, tehát a porosz első hadsereg jobb oldalába lett volna intézendő.

E vállalat azonban nem sikerült; az előtört részek 26-ika éjjelén a *Podol* mellett vívott éjjeli harcban a porosz 7. hadosztály által a bal partra visszanyomattak. A szász trónörökös ennélfogva a támadás eszméjével fölhagyott s a sereget előbb *München-grätz*nél egyesítette, azután pedig a visszavonulást Jičín felé elrendelte. Június 29-én délben az osztrák sereg nyugoti csoportja, elérte Jičint.

A szász trónörökös, még 28-án délutánról keltezve, parancsot kapott a fővezérlettől Jičín megtartására, melyben egyszerűen jeleztetett, hogy 29-én és 30-án a fősereg zöme is Jičínre vonúl, hogy a porosz Elba- és első hadsereget megtámadja. Benedek e szándékkal ugyan még 28-ika éjjelén fölhagyott, de a megváltoztató parancs a szász trónörököshöz csak 29-én délután küldetett el s így ez intézkedéseit azon véleményben tette meg, hogy neki a fősereg fejlődési körletét is biztosítani kell. A két hadtest Jičín. ennélfogva Jičín előtt terjedelmes fölállítást vett. E kedvezőtlen helyzetben délután 4 órakor a porosz túlnyomó erők által megtámadtatván, az osztrák I. hadtest újból tetemes veszteségeket (közel 5000 fő) szenvedett. Este $\frac{1}{2}$ 8 órakor érkezett a fővezérlet már említett megváltoztató parancsa, mire a sereg igen kedvezőtlen viszonyok között, a poroszok által folyton nyomtatva, Miletin felé visszavonult. Június 30-án az osztrák I. hadtest, a szász hadtest és az 1. könnyű lovas hadosztály Miletinnél és Horitznál a fősereg közvetlen kötelékébe lépett.

Harczok az Elba vonalon. Említettük, hogy Benedek tábor-szernagy az eddig vett hírek daczára is megmaradt ama szándékánál, miszerint a sereget a Josefstadt-Königinhof-Miletin közti állásba vezeti, de hogy e szándék keresztülvitele máris nehézségekbe ütközött, a mennyiben a porosz második hadsereg ellenében a X. hadtestnek Trautenauba, a VI. hadtestnek Skalitzra és Nachodra való előretolását tette szükségessé. Pedig ezzel még csak a porosz I. és V. hadtest menetvonala volt elállva, míg a porosz gárda szabadon nyomúlhatott elő s közbeeső menetvonalánál fogva könnyen a két osztrák hadtest közé férközhetett. Az osztrák fővezér figyel-

1866. mét azonban inkább nyugot felé irányította, szándéka a továbbiakra nézve az lévén, hogy a sereget a fölvonulás befejezte után Jičínre vezeti, hogy ott a porosz főerővel (Elba- és első hadsereg) szembe szálljon.

Trautenau.

A X. hadtestnek Trautenaura való előretolása folytán e hadtest június 27-én a porosz I. hadtesttel harciba jutott; a kifejődött küzdelemben *Gablenz* altábornagy a Bonin által vezetett porosz I. hadtest fölött fényes győzelmet vívott ki, minek következtében a poroszok előbb az Aupa bal partján fekvő magaslatokra hátráltak, azután pedig Schönberg és Libau felé a határon át visszavonultak. Ugyancsak június 27-én ütközött össze az osztrák

Nachod.

VI. Ramming hadtest Nachodnál (Wysokownál) a porosz V. hadtesttel; mivel azonban a Hertweck dandár a poroszok oldalába, a Venczel hegyre vezető útról letért s a támadást most arczban kelle végrehajtani, ez nem sikerült. A VI. hadtest Skalitzra vonult vissza. A következő napon, június 28-án, a VI. hadtestet Skalitznál a VIII. váltotta föl, de nem több szerencsével; a személyesen

Skalitz.

jelenlevő fővezér által elrendelt visszavonulás közben Skalitznál megtámadtatván, tetemes veszteséggel hátrált Schweinschädelre, hol a IV. hadtest állott. A porosz gárda-hadtest ezalatt akadálytalanul előnyomúlhatván, Neu-Rognitznál valóban az osztrák X. hadtest hátába került s míg a VIII. hadtest Skalitznál küzdött, ugyanez idő alatt a X. hadtest a Neu-Rognitz és Rudersdorf mellett (a poroszoknál Burkersdorf és Soor melletti ütközet) vívott ütközetekben a porosz gárdával szemben súlyos vereséget szenvedett. A X. hadtest az Elba mögött volt kénytelen menedéket keresni.

Neu-
Rognitz.
Rudersdorf.

Az osztrák fővezérlet június 28-án délután értesült ugyan a VIII. és X. hadtest vereségéről, de annak nagy jelentőséget nem tulajdonított; a Jičín felé való előnyomulás tervét azonban el kellett ejteni. A rendelkezések az egész hadseregnek a Josefstadt-Königinhof és Miletin közti állásban való összpontosítására kiadattak. Ez június 30-án végre is hajtatott, de az összpontosítás, mint az előzőkből kitűnik, már eddig is súlyos veszteségekbe került; az I., VI., VIII. és X. hadtest állapota nem volt olyan, hogy a csatát itt elfogadni lehetett volna. Benedek tábornagy ennél fogva eddig oly rendszeresen követett eszméjét föl-

adta s az egész északi hadseregnek a hátrább fekvő königgrätzi állásba való visszavonulását rendelte el. A visszavonulás részint június 30-án, részint július 1-én végrehajtott és július 2-án elhatározottatott, hogy a döntő csata a königgrätzi állásban elfogadtassék. 1866.

A porosz fővezérlet azt hitte, hogy az osztrák sereg Josefstadt és Königgrätz közt az Elba mögött állapotott meg. Az est folyamán azonban Frigyes Károly herceg a hadsereg főparancsnokságnak azt jelentette, hogy az osztrák sereg Königgrätz, s így az Elba-vonal előtt, a Bisztricza vonalon áll, s hogy ő e vonalat július 3-án megtámadni szándékozik. A fővezérlet ennél fogva a második hadsereg parancsnokát, a porosz trónörököszt, még július 2-ika éjjelén sürgősen fölhívta, hogy a következő napon, július 3-án, az Elba mentén lefelé vonulva, «az ellenség valószínű föllállítása jobb oldalába» előnyomúljon s a csatlakozást az első hadsereggel a harctéren végrehajtsa.

A königgrätzi csata 1866 július 3-án. Benedek tábornagy nem volt kétségben az iránt, hogy a poroszok Jičín felől jövő hadseregei által meg fog támadtatni; hogy azonban a csatában még a porosz trónörökös serege is közreműködjék, úgy látszik, nem várta. Königgrätz.

A harczintézkedés, mely július 2-án kiadatott, egyelőre csak három hadtestet állított *első harczvonalba*: a szász hadtestet a Lubno és Trestwitz közti magaslatra, tőle jobbra a X., s még tovább jobbra a lipai és chlumi magaslatra a III. hadtestet; *második harczvonalba* a bal szárny támogatására az 1. könnyű lovas hadosztály és a VIII. hadtest állíttatott. Ha azonban az ellenség nagyobb erővel támadna, első harczvonalba állíttatik még: a IV. hadtest még tovább jobbra Chlum és Nedelist közt, végre a legszélső jobb szárnyon Nedelisttől az Elbaig (Lochenitznél) a II. hadtest. *Általános tartalékul* szolgált az eddig aránylag legtöbb veszteséget szenvedett I. és VI. hadtest, melyek a königgrätz-horiczi műüttől délre Vsestár mellett összpontosított föllállításban gyülekeztek, s a lovas hadosztályok.

A föllállítás ezek szerint könyököt volt képezendő, melynek csúcspontja Chlum volt; a Chlumtól Nedelisten át Lochenitzig álló részek arcot északnak, a többi részek arcot nyugotnak for-

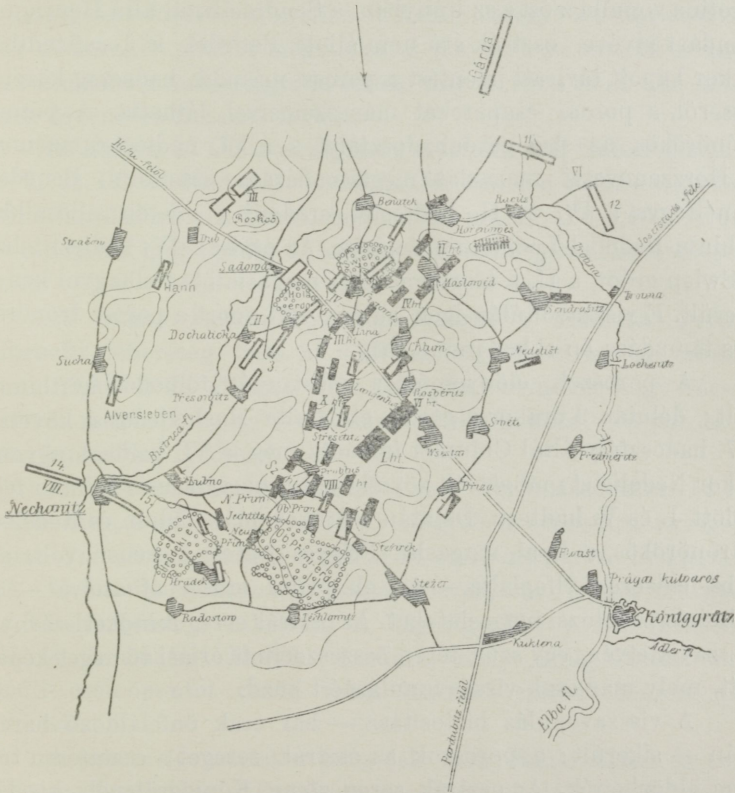
1866. ditottak. A jobb szárny az Elbára, a bal szárny a hradeki magaslatokra támaszkodott. A Swiep erdő az állás előtt, a hradeki s az ob. primi erdő a felállítás bal oldalában maradt. Az Elbán Lochenitz és Königgrätz közt négy hid veretett.

A csata reggel 6 órakor vette kezdetét, midőn a porosz első hadsereg élét képező IV. hadtest Horicz felől a könggrázi műúton előnyomúlva, a dubi magaslatokhoz ért s az osztrák III. hadtest előőrseit megtámadta. A porosz IV. hadtest a 8. hadosztálylyal a műút két oldalán, a 7. hadosztálylyal lépcsőviszonyban balra fejlődött; a IV. hadtesttől jobbra a II. hadtest menetelt, míg a III. a műúton a IV. mögött mozgott. A lovas hadtest Nehanitz felé tartott, hogy az Elba hadsereggel, mely Nehanitz felé volt irányítva, de lépcsőviszonyban hátra volt, az összeköttetést fölkeresse és fentartsa. Reggel 7 órakor a porosz 8-ik hadosztály Sadova előtt nagyobb ellenállásra találván, az előnyomulás beszünttetett, míg a II. hadtest fejlődik s míg a Benatek felé irányított 7. hadosztály e helyett birtokába ejti; reggel 8 óra tájban az osztrák előcsapatok Benateket csakugyan elhagyták s a IV. hadtesthez tartozó Brandenstein dandár a Swiep erdőbe vonúlt, melynek nyugoti és északi szegélyét megszállotta. Reggel 8 órakor érkezett meg az Elba-hadsereg élét képező 15. hadosztály Nehanitznál, mire a dubnoi magaslaton álló porosz király a II. hadtestnek Sadova és a Bisztricza vonal megtámadását rendelte el.

Az osztrák hadtestek ez alatt felállításukat elfoglalták; a szász hadtest azonban a terep nehézségei miatt kissé *hátrább* maradt, míg ellenben a IV. hadtest a Swiep erdő felé, a II. a Horzsenovesz magaslatokra, *előbbre* vonúlt.

Délelőtt 11 óráig a porosz 8. hadosztály átkelt a Bisztriczán s elfoglalta a Hola erdőt; a lipai magaslat ellen intézett támadása azonban az osztrák III. hadtest által nagy veszteséggel visszautasított. Ép oly sikertelen volt a porosz II. hadtest kísérlete a Langenhof és Strezeticz melletti magaslatok megtámadására. A porosz 7. hadosztály előbb benyomúlt ugyan a Swiep erdőbe, de azután az osztrák IV. és II. hadtest csapatai által Benatekre visszavetett. Az Elba-hadsereg ez idő alatt a 15. hadosztálylyal átkelt a Bisztriczán s elfoglalta a hradeki erdőt; a szász hadtest

most megszállotta Neu-Primet és az ob.-primi erdő szegélyét s az előnyomulást egyelőre megátolta. Dél előtt $\frac{1}{2}$ 12 óraker a porosz első hadsereg a III. hadtestet is harcba vitte, hogy a lipai magas-

Helyzet de 11 óraker

 Osztrák felállítás

 A poroszok tamadusa

A königgrätzi csata.

1866 július 3-án.

latokat elfoglalja; de e kísérlet is sikertelen maradt. A harc az egész vonalon megállapodott.

Ekkor azonban váratlan fordulat állott be; az osztrák sereg

1866. egész figyelmét Frigyes Károly és az Elba-hadseregre fordítva, Horzsenovesztől Neu-Primig majd egyenes vonalban fejlődve állott s nem sejtette, hogy jobb oldalában a porosz trónörökös hadserege fejlődik. Az élt képező VI. hadtest Racsitznál már a Trotina vonalhoz ért s ez irányban, a Sendrasitznál álló Henriquez dandárt kivéve, osztrák erő nem állott. Benedek, ki Josefstadtból ekkor kapott távirati jelentést a porosz második hadsereg közeledéséről, a porosz csapatokat már szemével láthatta. A porosz trónörökös az első gárdahadosztályt s a VI. hadtestet azonnal a Horzsenoveszi magaslat megtámadására utasította. Benedek ennél fogva a IV. és II. hadtestet eredetileg kijelölt állásaikba (Chlum-Nedelist-Lochenitz) rendelte. Az osztrák IV. hadtest tehát a Swiep erdőt, a II. a Horzsenoveszi magaslatokat elhagyni kényszerült. E visszavonulás igen súlyos volt, mert a porosz trónörökös támadása ép ekkor indult meg.

A poroszok előnyomulása most már föltartózatlanlanná vált; délután 3 órakor a gárda elfoglalta Maslovjedet s követve a 7. hadosztály által Chlumot támadta meg, a VI. hadtest ugyanekkor Nedelistet; mögöttük következett a harcra már szintén fejlődött I. és V. hadtest. Délután 4 órakor már Chlum és Nedelist a trónörökös, a lipai magaslat Frigyes Károly kezében volt, az Elba-hadsereg elfoglalta — az ob.-primi erdőn áthatolva — a primí és probluzsi magaslatokat. Az osztrák sereg mindkét szárnya visszavettétvén, egy szűk téren összeszorított óriási tömeget képezett, mely már csak visszavonulásáért küzd.

A visszavonulás biztosítása — bár csak önfeláldozó harc árán — sikerült; a poroszok az osztrák sereget a csatatéren túl nem üldözheték. Az osztrák sereg zöme Königrätznél, kisebb részei tovább északra keltek át az Elbán s a sereg főiránynyal Olmütz felé vonult vissza; a porosz seregek a csatatéren táboroztak.

Az osztrák sereg vesztesége 20,642 fő volt, közte 1313 tiszt, továbbá 187 löveg, hadi fogságba 22,000 fő jutott. A poroszok 9153 főt vesztek.

Események a königrätzi csata után. A königrätzi szerencsétlen végű csata után az osztrák északi hadsereg állapota olyan volt, hogy a győzelmes porosz sereg ellenében ujabb

harczot kockázthatni nem lehetett. A hadsereg tehát rendezés végett Olmütz alá vezetettet. A Bécs felé vezető legrovidebb irányt csupán az egy hadtestbe alakított 1. könnyű és 3. tart. lov. hadosztály követte, míg a X. hadtest vasúton Bécsbe szállítatott, hogy a fenyegetett főváros közvetlen védelmét átvegye s a floridsdorfi, már előkészített, hídfőt megszállja. A poroszok az osztrák sereget csak a második hadsereggel követték, míg az Elba és az első hadsereg egyenesen Bécsnek tartott.

Időközben az Olaszországban győzelmes déli hadsereg zöme, az V. és IX. hadtest s 1. lovas dandár vasúton Bécsbe szállítatott, a floridsdorfi 22 kilom. hosszú, 30 műből álló s 400 löveggel felszerelt hídfő pedig a legnagyobb erőmegfeszítéssel kiépítetett.

Az összes hadak főparancsnokságát a custozzai győző, **Albrecht** főherczeg vette át s kitünt, hogy Ausztria még mindig közel 220,000 főt állíthat sikra, melylyel nemcsak hogy Bécsset sikerrel megvédheti, de — támaszkodva a hídfőre — a poroszok ellen támadólag is fölléphet.

Az északi hadsereg Olmützből való elvonulását július 14-én kezdte meg, s azt a Morva folyó völgyében szándékozott végrehajtani; a porosz hadakkal azonban 14-én *Kralitznál* és *Biskupitznál*, 15-én *Tobitschaunál* összeütközvén, ez irányt elhagyta s a Kis-Kárpátokon átkelvén, a Vágvölgyében vonult Pozsony felé. A X. hadtest Mondel dandára, mely eddig Lundenburg vasúti csomópontot védte, most hasonló czélból Marcheggre küldetett.

A porosz fővezérlet a Bécs felé előnyomuló Elba- és első hadsereget egyelőre a Russbach vonalán szándékozott fölvonultatni, hogy azután a körülményekhez képest vagy a floridsdorfi hídfőt tamadja meg, vagy gyors mozdulattal Pozsonyra vonuljon s ott a Duna jobb partjára átkeljen. A második hadsereg az előbbieket tartalékvizonyban volt hivatva követni.

Albrecht főherczeg azonban időközben a marcheggi és neudorfi morva-hidakat elromboltatta, a Mondel-dandárt Lamácsra (Blumenaúra), a II. hadtestet pedig, részben kocsikon, Pozsonyba rendelte.

Midőn tehát a Russbach-vonalon megérkezett poroszok bal

1866.

Lamács.
(Blumenau.)

szárnyát képező IV. hadtest július 21-én a Morván átkelve Stomfára vonult, 22-én pedig Pozsony felé előretört, ott már nem csupán a Mondel-dandárt, hanem az egész II. hadtestet is találta; az összeütközés a lamácsi ütközetet, az egyetlent, mely *Magyarország területén* vivatott, eredményezte.

A lamácsi (blumenau-i) ütközet. A porosz IV. hadtest július 21-én a 7. hadosztályal Stomfára, a 8-ikkal Beszterczére ért; miután a hadtestparancsnok, Fransecky altábornagy, a július 21-én délután végrehajtott kémszemlénél Lamácsnál csak csekély osztrák erőt látott, engedélyt kért a fővezérlettől, hogy 22-én Pozsony irányában előtörjön. A lamácsi állásban, e helynél és Hidegkútnál, ekkor igaz még csak a *Mondel*-dandár állott, de már 22-én reggel bevonult az állásba a II. Thun-hadtest Schütte (ezelőtt Henriquez) dandára is. — A parancsnokságot *Philippovics* altábornagy (ideigl.) vitte. — A II. hadtest Thom és Saffrar dandára Pozsonynál, a Württemberg-dandár Récsénél állott.

Fransecky az állást a 15. dandár által jobb oldalában megkerültetni, a 16. dandárral és ha szükséges a 7. hadosztályal arczban megtámadtatni szándékozott. — A megkerülő oszlopnak reggel 4 óraker kellett volna elindulni, de csak 6 óraker indulhatott meg, a mikor már az arczcsoport is támadásra fejlődött.

Reggel 7 óraker kezdődött meg a harc Lamácsnál; kezdetben csupán a porosz 16. dandár támadott a Schütte részéről megerősített Mondel-dandár ellen, de midőn Fransecky a megkerülő oszlopról még reggel 8^h 30^l-kor sem hallott, s azt elkésettnek hitte, a fővezérlettől pedig arról értesített, hogy déli 12^h-kor a megállapított öt napi fegyverszünet kezdetét veszi, nehogy vállalata kudarcot valljon, a 7. hadosztályt is támadásra utasította. A támadás az osztrákok mindkét szárnya ellen intéztetett; nyugoton Hidegkút, keleten a Ferencz major ellen. A d. e. 10^h-kor megindult rohammal elfoglalták a poroszok a Hidegkút előtti erdőt, a másik szárnyon pedig a Ferencz majort, de további előmenetelt nem tehettek.

A megkerülő dandár eljutott ugyan délelőtt 10 óraker a lamácsi állás hátában fekvő Zergehegyre, s innét egy ezredet

1866.

A fegyverszünet lejártával, július 27-én megkötötték az előleges egyezmény, mely a békekötésnek és alapul szolgált. A háború tehát már a fegyverszünettel véget ért.

Az északi hadszínhelyen szenvedett vereség folytán elesett Ausztria ama győzelmek várható eredményeitől is, melyeket az olaszok fölött szárazon és vizen kivívtak.

Az augusztus 23-án megkötött prágai békében Ausztria kilépett a német szövetség kötelékéből. Poroszország bekebelezte Hannovert, Nassaut, a hesseni választófejedelemséget, Frankfurt várost, továbbá a vita tárgyát képezett Schleswig-Holstein-Lauenburg hercegségeket. A többi északi államok és Szászország függésbe jutottak Poroszországtól, míg a déli államokkal véd- és daczszövetség, valamint katonai egyezmények kötöttek. Olaszország a francia diplomácia közbenjárására, vereségei daczára megkapta Velence tartományt, mely az olasz királysággal egyesített.

Az 1866-ik évi osztrák-olasz háború.

Az 1859-iki évi háborúban megnyerte Olaszország a francziák segítségével Lombardiát, de Velence továbbra is osztrák terület maradt. Sovár szemekkel tekintett ezóta Olaszország Velence felé, melynek birtoka nemcsak politikai és közgazdasági, de — a várnégyszög megszerzésével — jelentékeny katonai előnyöket is ígért s csak alkalomra várt, hogy Velence birtokáért a küzdelmet megújítsa. Midőn tehát az osztrák és porosz viszonyok feszültsége a háború kitörését közel kilátásba helyezte, az olasz kormány e kedvező helyzetet sietett kiaknázni. A szövetség Poroszországgal megkötötték; az egyezmény Olaszországot a leghatározottabb támadásra kötelezte, melynek végpontja Bécs volt, hol a két szövetséges hadsereg egyesülése terveztetett.

Az olaszok, a poroszokkal kötött egyezményhez képest támadni szándékoztak és pedig a főerővel a Mincio vonal és a várnégyszög ellen, a melléksereggel ez utóbbi oldalába. Ausztria Velence védelmére egy déli hadsereget alakított, mely a védelmet a várnégyszögre támaszkodva volt hivatva végrehajtani.

A custozzai hadjárat. Az olasz haderő mozgósítása már márczius 11-én megkezdett, gyülekezése pedig április közepén ment végbe, mely alkalommal két csoport alakított: 1866.

Főserg. Parancsnoka: **Victor Emánuel**, Olaszország királya; vezérkari főnök: *La Marmora Alfons* tábornok.

I. hadtest, *Durando*; 1. Cerale, 2. Pianelli, 3. Brignone és 5. Sirtori hadosztálya. II. hadtest, *Cuchiari*; 4. Nunziante (Mignano), 6. Cosenz, 10. Angioletti és 19. Longoni hadosztálya. III. hadtest, *Della Rocca*; 7. Bixio, 8. Cugia, 9. Govone és 16. Humbert trónörökös hadosztálya. Lovas hadosztály: *Sonnaz*. A főserg létszáma közel 180,000 fő volt; harczoló állománya 130,000 fő, közte 7000 lovas és 282 löveg.

Pó-hadsereg. Parancsnoka: **Cialdini Enrico**, gaetai herceg, tábornok. E hadsereg, hadtestkötelékbe való beosztás nélkül, nyolcz hadosztályt tartalmazott s létszáma 120,000, harczoló állománya 90,000 fő volt. Külön működött *Garibaldi* önkéntes hadteste, mely 36,000 főt számlált, 40 löveggel.

Ausztria az olasz hadszínhelyen való működésre szánt *déli hadsereget* április 21-én emelte hadilábra.

Parancsnoka: **Albrecht főherceg**, tábornagy; vezérkari főnök: *John Ferencz* báró, tábornok.

Hadtestek: V. Lichtenstein, később *Rodich*; a Bauer, Möring és Piret dandárokkal. VII. *Maroicsics*; a Töply, Scudier és Welsersheimb dandárokkal. IX. *Hartung*; a Kirchsberg, Weckbecker és Böck dandárokkal. Tartalékhadosztály: *Rodich*, később *Rupprecht*; a Weimar és Benko dandárokkal. Tartaléklovasság: a *Pulz* és *Bujánovics* lovas dandárok.

A déli hadsereg létszáma 110,000 fő volt; harczoló állománya 75,000 fő, közte 3000 lovas és 172 löveg. Tirolban *Kuhn* tábornok alatt egy körülbelül 17,000 főnyi hadtest állott.

Az olasz fővezérlet azon nézetben volt, hogy a számrá gyöngye osztrák sereg csak az Etsch mögött — valószínűleg Veronánál — fog védő állást venni, hol az olaszok támadását bevárja. Ehhez képest a főserg a Minción át előnyomulni, a custozzai hegyvidéket elfoglalni s az osztrák sereget lekötni szándékozott, míg ugyanekkor Cialdini serege a Pón át előnyomulva, az osztrák sereget Padua és Vicenza felől oldalban és hátban támadja meg.

1866. Az osztrák fővezér egyelőre Montagnana és Lonigo közt központi állást szándékozott foglalni, hogy azután a körülményekhez képest vagy Verona, vagy Padua irányában előretörve, az olaszok azon részét megtámadja, mely erre alkalmat nyújt.

Junius 11-én vette az osztrák fővezérlet az első híreket, hogy az olasz hadseregek a Mincio és a Pó felé közelednek. A hadtestek tehát elfoglalták ama helyeket, melyeken a terv szerint állaniok kellett; és pedig az V. hadtest S. Bonifacionál, a VII. Montagnana, a IX. Lonigo mellett. Az eddig Rovigonál állott Scudier-dandár, valamint Szapáry gróf ezredes különítménye, mely a 13. huszárezredből és a 10. vadász-zászlóaljból állott, továbbra is itt hagyatott; ép úgy meghagyatott a Mincio vonalon az itt földérintő szolgálatot teljesítő Pulz lovas-dandár.

Az olasz főereg időközben a Minciohoz mindinkább közeledett s junius 20-án Mantua előtt átadatott a hadizenet, mely szerint az ellenségeskedések három nap múlva, azaz junius 23-án voltak megkezdendők. Albrecht főherczeg ennek folytán elhatározta, hogy a közelebb levő s veszélyesebb olasz főereget támadja meg, még pedig oly módon, hogy midőn az olasz sereg a Mincion átkel, a Veronánál egyesített osztrák déli hadsereg az olaszok baloldalába tör.

Ehhez mindenekelőtt szükséges volt a *sommacampagnai hegyvidék*, mint hadműködésre legalkalmasabb terület, kellő időben való elfoglalása. A mozdulatok e szándék végrehajtására junius 22-én kezdettek meg. A tartalék-hadosztály e napon Veronából Paronára és Pastrengora, az V. és VII. hadtest a Verona melletti S. Michele és S. Martinora, a IX. hadtest S. Bonifaciora menetelt. A Scudier dandár vasutra szállt, hogy a következő napon Veronába vitessék.

Cialdini hadserege ellenében csupán a Szapáry különítmény: 1 vadász zászlóalj és 4 lovas század, maradt Rovigonál.

Junius 23-án az olasz főereg a Mincion való átkelést megkezdette, s az nap 7 gyalog és 1 lovas hadosztály kelt a balpartra át; nevezetesen: az I. hadtestből a Ceralé hadosztály Monzambanonál, a Sirtori hadosztály Valeggionál, a Brignone hadosztály Pozzolonál; az e hadtesthez még tartozó Pianelli hadosztály a jobb parton maradt s Pozzolengonál Peschiera ellen foglalt állást; a

III. hadtestből átkeltek: a Cugia hadosztály Ferrinél, a Bixio, Govone és Humbert gyalog- és a Sonnaz lovas hadosztályok Goitonál. A II. hadtest részint Castelluchionál tartalékban maradt, részint Mantua és Borgeforte előtt vett állást. Az olasz seregnek a Mincion átkelt részei e napon az átkelő helyek közelében maradtak, csupán a lovas hadosztály ment Villafrancára.

Osztrák részen a hegyvidék biztosítását célzó mozdulatok tovább folytak. A tartalék hadosztály a Weimar dandárral Sandraba, elővédével Castelnovoba ment, a Benko-dandár Paronából Pastrengoba; az V. hadtest S. Giustina és Sonába; a VII. hadtest S. Massimonál, a IX. S. Lucianál, Verona előtt állott. A hegyvidék birtoka biztosítva volt.

Junius 24-ére Albrecht főherczeg az összeütközést biztosra vette s hogy a keleti irányban előnyomuló olasz főserg baloldalát megtámadhassa, a hadsereget az eddigi nyugoti irányból előbb dél-nyugoti, majd déli irányba kívánta hozni; ehhez képest a csapatok előbb Sandra, S. Giustina, Sona és Sommacampagna vonalában — jobbszárnyon a tartalék-hadosztály, közepen az V., bal-szárnyon a IX. hadtest — vonultak föl, majd pedig az egész vonal *Sommacampagna sarkponttal egy nagy balrakanyarodást* hajtott végre, mi által az arczvonala délnek jutott. A jobbszárny Olisio-Valeggio, a közép S. Rocco di Palazzolo—S. Lucia, a balszárny Sommacampagna—Custozza irányában nyomult elő. A VII. hadtest egyelőre tartalékban maradt Sonánál, a Pulz és Bujanovics lovas dandárok a sereg baloldalát fődözendő, Villafrancának tartottak.

Az olasz fővezérlet, daczára Verona közelségének, azt vélte, hogy a hegyvidék, nevezetesen Sona, Sommacampagna és Villafranca, junius 24-ike folyamában *harcz nélkül* lesz elérhető; 24-ére tehát egyszerű *menetintézkedést* adott ki, mely szerint az I. hadtest Cerale hadosztálya Castelnovoba, Sirtori S. Giustinába, Brignone Sonába, a III. hadtest, Cugia hadosztálya Sommacampagnába, a többi 3. hadosztály Villafrancára volt menendő. A II. hadtest Castelluchionál álló két hadosztálya Goitonál átkelve Roverbellára irányított. A lovas hadosztály a hadsereg jobb oldalát volt fődözendő. Ily készületlen állapotban ütközött össze az olasz főserg, a harcra fejlődött osztrák déli hadsereggel; a keletkezett harc a

1866. custozzai második csata, melyben osztrák részről 75,000, olasz részről közel 80—100,000 fő vett részt.

Custozza.

(Második csata.)

A custozzai második csata, 1866 június 24-én.

A harcztér részben ugyanaz, melyen 18 évvel előbb Radeckzy döntő csatáját vívta, de a küzdelem most az egész területre kiterjedt, mely a *sommacampagnai* vagy *custozzai hegyvidéknek* nevezetik. A Mincio balpartján, Veronától mintegy 12 kilométerre ugyanis egy alacsony hegyvidék emelkedik ki a síkságból, mely közelebből Peschiera, Castelnovo S. Giustina, Sona, Sommacampagna, Custoza, Valeggio s végre a Mincio által van meghatározva; kiterjedése úgy szélességben, mint mélységben körülbelül 10 kilométer. Míg a fejlődött olasz kultúra a síkság minden legkisebb részét művelés alá vette, minek folytán a sík területek szőlőültetvényeikkel, kőfalaikkal és kerítéseikkel stb. a csapatok mozgását rendkívül megnehezítik, az érintett hegyvidék ezzel ellentétben mozgásra s általában hadműködésre teljesen alkalmas terület; e körülményen alapszik e hegyvidék katonai fontossága, mely már többszörösen harcok színhelyévé tette. A hegyvidék egyébként fölötté változatos; a kúpok és gerincek csekély terjedelműek, s harcászati fontosságuk még a rajtok elszórt majorok, épületesoportok stb. által is emelkedik; a keleti párhuzamos emelkedések, valamint a déli szegélyző kúpok magasabbak és meredekebbek; a völgyek és hajlások többnyire keskenyek, meredek oldalakkal. Legnevezetesebb szakaszok a Castelnovótól Oliosi, Custoza és Villafranca felé folyó s a Mincióval párhuzamos Tione mélyedése, továbbá a déli magaslatok, mint a Monte Vento, M. Mamaor, M. Godi, Belvedere, a custozzai gerincez, a M. Torre, M. della Croce, a Berettara stb.

Az olasz menetoszlopok június 24-én reggel a találkozó harc módjára egyenkint jutottak érintkezésbe az osztrák csapatokkal. Legelőször az olasz jobbszárny került harcba. Reggel 6^h volt, midőn a Humbert és Bixio hadosztályok Villafrancát elérve, harcfeállításba mentek át; ugyanekkor ért oda az osztrák lovasság s előbb a Pulz dandár a Humbert hadosztály ellen, majd a Bujanovics dandár a Bixio hadosztály ellen remek rohamot intézett, melyek hatása oly tökéletes volt, hogy e hadosztályok a legnagyobb rendtelenségbe jutva, működő képességeket majd az egész csatanapra

1866. elveszítették. Valamivel később, reggel 7^h tájban, ütközött össze az olasz Cerale hadosztály elővédje Alzareánál az osztrák tartalék hadosztály Benko dandarával. Ez utóbbi csakhamar hatalmába ejtette a Monte Cricol magaslatot, mire a Cerale hadosztály Oliosit szállta meg. Az itt kifejtett erős ellenállást a tartalék hadosztály nem volt képes leküzdeni, minek folytán Albrecht főherceg az V. hadtest Piret dandarával Oliosit kelet felől támadtatta meg. Cerale az összelőtt Oliosiban magát nem soká tarthatta s lassan a Monte Ventora vonult vissza, hol újból védő állást foglalván, a harc itt megállapodott.

Ugyanez időben a S. Lucia kápolnánál megállapodott Sirtori hadosztály az V. hadtest csapatai által, a Belvedere magaslatot elért Brignone hadosztály pedig a IX. hadtest jobb szárnyát képező Böck dandár által támadtatott meg. Miután az V. és IX. hadtest közt hézag támadt, ide osztrák fővezérlet a VII. hadtest Scudier dandárát vetette, s ez a Böck dandárral együtt a Belvederet rohammal bevévén, a Brignone hadosztályt Custozzára szorította vissza. A keleti részen a Cugia hadosztály a Monte Torre magaslatot a IX. hadtest ellenében sikerrel védte meg.

Az osztrák jobbszárny további előnyomulásának a Monte Vento sokáig gátat vetett, de végre délután 2 órakor a Piret dandár szerencsés oldaltámadásával a Cerale hadosztály ez állásából is kivettetett. Ekkor jelent meg a Monzambanónál a Mincion átvont Pianelli hadosztály és a hadtest tartalék, melyek az osztrák jobbszárny előnyomulását újból megakasztották. A Sirtori hadosztály ekkor már, a további előnyomulásról lemondva, hátrálni kezdett. Annál hevesebb volt a harc Custozza körül, hol a Brignone hadosztály Govone egyrésze által támogatva, a Belvederet kétszer is visszafoglalta, s az osztrák fővezér a VII. hadtest tartalék-dandárait volt kénytelen harcra vetni, hogy a harcot megállítsa. A Belvedere és Custozza azonban továbbra is az olaszok kezében maradt.

Délután 3^h után a helyzet az osztrák sereg előnyére megváltozott az által, hogy a Pianelli hadosztály a monzambanoi hidat a Salionzenél álló osztrák csapatok (Peschiera helyőrsége és a Benko dandár) által fenyegetve látván, a Cerale hadosztályt többé nem támogatta, minek folytán az egész olasz balszárny hátrálni kez-

lett. Ez időtájban, délután 4 órakor, kísérlette meg az olasz Govone hadosztály az osztrák felállításnak a Monte della Croce-n át Sona irányában való áttörését; e támadás azonban a Berettara magaslaton csakhamar fennakadt, folytatására pedig tartalékok rendelkezésre nem állottak. De sikertelen maradt még azért is, mert ez időtájban a Cerale és Sirtori hadosztályok már teljes visszavonulásban voltak Valeggio felé, a Belvedere és Custozza pedig az osztrák tartalékok által délután 5 órakor rohammal elfoglaltatván (a Belvedere harmadszor), a Brignone hadosztály is hátrálni kényszerült. Az olasz jobbszárnyon a Bixio és Humbert gyalog és a Sonnaz lovas hadosztályok, az osztrák lovasság újabb rohamai által egész napon át lekötötven, a harcban tevékeny részt nem vettek.

Ily körülmények közt délután 5 órakor a Cugia és Govone hadosztály, majd pedig az olasz jobbszárny is visszavonulni kényszerült. Az osztrák déli hadsereg a solferinói csata 7-ik évforduló napján a számra sokkal erősebb olasz főszereg fölött fényes győzelmet vívott ki, melyben a vezérletnek és a csapatok vitéségének egyenlő része volt.

Bár a lovasság kimerültsége miatt üldözésről szó nem lehetett, az olasz sereg még az éj folyamán a Mincio mögé vonult.

A veszteség osztrák részen 8000, az olaszoknál 8200 fő és 14 löveg volt.

A custozzai csata után Albrecht főherczeg készen volt arra, hogy arcot Rovigo felé fordítva, Cialdini seregével szembeszálljon. De Szapáry ezredes, ki a custozzai csata napján Cialdini elővédjét merészen megtámadta, fejlődésre birta s föltartóztatta, másnap délután a fővezérletnek azt jelentette, hogy a 24-én a Pó folyón átkelt részek ismét a Pó mögé tértek vissza. — Ez a custozzai vereség hírének hatása alatt történt. — Cialdini a neki szánt hadműveletet kivihetőnek többé nem tartotta s Modena felé visszavonult. Az osztrák sereg július 1-jén átkelt ugyan a Mincion, de a königräzti vereség hírére ismét a várnégyszögbe tért vissza.

Július 9-én az V. és IX. hadtest s egy lovas dandár vasuton Bécsbe szállítattott, hogy az előnyomuló porosz sereg föltartóztatásában segédkezzék; Velencez területre — a várak kivételével — kiürítettett, a VII. hadtest és egy lovas dandár az Isonzo vonalon foglaltak állást.

1866. Az olaszok csak most, 14 nappal a custozzai csata után, kezdtek magukat összeszedni; Cialdini, kinek seregéhez még az I. hadtest hadosztályai is csatlakoztak, az Isonzo ellen nyomult, a II. és III. hadtest a várak ostromához készült, a 15. Medici hadosztály, Garibaldival egyetemben, Tiroloba nyomult be. Mielőtt azonban nagyobb eredmények elértettek volna, az ellenségeskedésnek a fegyverszünet véget vetett.

A tengeri harez. Az *osztrák hajóhad* állománya 1866-ban 7 páncézos hajóból, 21 csavargőzösből, 11 kerékgőzösből, 11 vitorlás és 5 szállító hajóból állott; a hajókon 792 ágyú volt s 10,000 főnyi legénység. A parancsnokságot május 9-ike óta **Tegetthof Vilmos** ellentengernagy viselte.

Az olaszok a működő hajóhadat május 3-án 11 páncézos és 20 másnemű fa hadihajóból állították össze, melyekhez később még hét hajó csatlakozott. A hajóhad parancsnoka május 16-ától kezdve **Persano** gróf tengernagy volt.

Junius 20-án, midőn a hadizenet megtörtént, az osztrák hajóhad a fasanai, az olasz az anconai és tarenti kikötőben horgonyzott. A támadó hadműveleteket az osztrák hajóhad kezdette meg, midőn Tegetthof junius 26-án a hajóhad tizenhárom hajójával Ancona előtt megjelent; az olasz hajóhad azonban a küzdelmet nem vette föl, mire Tegetthof ismét visszatért. Julius közepén azonban az olasz tengernagy Lissa sziget megtámadására utasítottatott. Az olasz hajóhad ennélfogva julius hó 18-án megjelent 22 hajóval a sziget előtt s míg egyrészt a Comissa és S. Giorgio kikötők megtámadtattak, másrészt a Porto Manego öbölben csapatok partraszállítása kíséreltetett meg. E kísérlet azonban nem sikerült s az olasz hajók este visszavonultak. Julius 19-én a kísérletek megújultak, de ezúttal is eredmény nélkül.

Az osztrák hajóhad az olaszok támadásáról már 18-án jelentést kapott, de Tegetthof még biztosabb híreket várt; midőn ezeket megkapta, 19-én délután 2 órakor elhagyta a fasanai kikötőt s Lissának tartott. *Julius 20-án* az olasz hajóhad ép ismét a támadás előkészületeivel foglalkozott, midőn az osztrák hajóhad d. e. 10 órakor Lissa előtt megjelent. Ez 27 hajót számlált, mely három hajó hadosztályba volt tagozva; az első hét páncézos, a második hét nehéz, a harmadik tiz könnyebb fa hadihajóból állott. Három

Lissa.

hajó mint utóvéd sorakozott. A hadosztályok mindegyike előre irányzott hegyes szögben sorakozva, követte egymást. Tegetthof a *Ferdinand Max* tengernagyi hajón tartózkodott. Az olasz hajóhad fahajói a partraszállás előkészületeit végezvén, Persano csak a tiz pánczélos hajóval ment az osztrákok elé; maga az *Affondatore* hajóra szállt, mely a három egymást követő s egyenkint három pánczélos hajóból álló hajóhad osztálytól oldalt tartott.

Délelőtt 10^h 43¹-kor történt az összeütközés és a tüzelés kezdetét vette; az osztrák első hadosztály az olasz első és második közé hatolván, ezeket szétválasztotta, míg az osztrák harmadik hadosztály az olasz hajóhad végét támadta meg. Az első sikert az utóbbi aratta, midőn *Kaiser* hajójával a *Ré di Portugallo* olasz hajót betörte; de e közben árbocza leesett s a hajón tűz ütött ki, minek folytán a Kaiser a harczonealból szintén távozni kényszerült. Ez idő alatt a Ferdinand Max osztrák tengernagyi hajó két kísérletet is tett a második olasz hadosztály élén levő *Ré d'Italia* ellen; a harmadik végre sikerült s a Ré d'Italia 12^h 30¹-kor oly hatalmas lökést kapott, hogy rövid perczek múlva elmerült. Erre az olasz hajóhad, miután az említett két hajón kívül, melyek egyike megsérült, másodika elmerült, a *Palestro* pánczélos hajó is kárt szenvedett, sőt később a levegőbe repült, a küzdelmet föladta s Ancona felé elmenekült, hova 22-én reggel érkezett meg.

Az osztrák hajóhad fényes győzelme az olasz hajóhadat megbénította s a dolog többé harcra nem került. Öt nap múlva különben úgysis fegyverszünet köttetett, mely a háborúak végét vetett.

Már a porosz háboru tárgyalása alkalmával megemlítettük, hogy a königgrätzi csata szerencsétlensége az olaszok ellen kivívott fényes győzelmek eredményét megsemmisítette. Ausztria a poroszok előnyomulását meggátlandó a déli hadsereg zömét Bécsbe vonni kényszerült. Az olaszok III. Napoleonban újból hatalmas pártfogót találtak s a francia diplomátia műve volt, hogy az olaszok vereségeik daczára céljukat mégis elérték. A prágai béke Velence területét a várnégyszöggel egyetemben Olaszországnak adta.

A dalmát fölkelés 1869-ben.

1869. A Zsigmond király ideje óta, tehát több mint négy évszázadon át Velenceze birtokában volt Dalmátország, csak 1797-ben, midőn Bonaparte tábornok a 13 évszázadon át főnnállott velencezi köztársaságot megsemmisítette, került a monarchiához vissza, melynek 1814-ben, az első párisi békében állandóan átadatott. Bárha Dalmátia a magyar szent korona tartományaihoz tartozik, oda még sem csatoltatott vissza, hanem maig is osztrák kormányzat alatt áll.

Midőn a kiegyezés után az egész monarchiában az *általános védkötelezettség* törvényerőre emelkedett és 1869-ben tényleg életbe lépett, Dalmátország déli részein, különösen a cattaroi kerületben, a független dalmata törzsek — bárha ők az álló hadseregbeli szolgálati kötelezettség alól kivétettek s csupán honvédségi szolgálatra köteleztettek — e kötelezettséget magukra vállalni vonakodtak s nyílt lázadásban törtek ki. A fölkelők kisebb, többnyire 60 főből álló, csapatokat alakítottak s a vidék katonailag fontosabb pontjait megszállván, a császári erődök elelmezését és megerősítését igyekeztek meggátolni.

Ledenice.

Az első összeütközés Ledenice mellett történt október 7-én, midőn a fölkelők a 44. gyalogezred egy két tisztből és 42 főnyi legénységből álló különítményét, melyen a Dragalj erődbe igyekezett, Risanoba visszaverték. Erre a fölkelés az egész *Krivosjenek* nevezett vidéken és szomszédos kerületeiben is kitért. A kormány a cattaroi kerületbe most tetemes csapatokat és több hadihajót küldött s az október 7-én kudarcot vallott vállalatot október 17-én *Dormus* tábornok dandára kísérlette meg; de részint a terep rendkívüli nehézségei, részint az időjárás, mint nemkülönben a fölkelők heves ellenállása folytán, szintén sikertelenül; sőt a fölkelők hatalmukba kerítették a *Stanjevics* erődöt, megszállták *Buduát* és ostrom alá fogták *Gorazda* és *Trinita* erődöket. A fölkelők végre a megnevezett helyekről elűzettek és a *Jovanovics* dandár a *Dragalj* erődöt is — bár csak nehéz küzdelmek árán — elelemmel ellátta; de azért a helyzet nehéz maradt.

A fölkelők ellen végrehajtott több expeditio után, melyek a

Dub, Sisics, Pobori, Kozmács melletti ütközeteket eredményezték, a hadműveletek vezetésével megbízott *Auersperg* tábornoknak végre többszörös harcok árán, melyek *Szmokovonál, Blajoevicsnél, Veliki Zagvozdánál* stb. vívattak, sikerült Risano és Dragalj közt állandó és biztosított összeköttetést létesíteni és a fölkelőket az egész környékről elűzni, s ha a csapatok állásaikban kitarthatnak, az egész fölkelés ereje megtörtetett volna. Ámde a küszöbön álló tél miatt a csapatokat Cattaroba vissza kellett vinni, mi újabb nehézközvetet hozott létre és a fölkelőket is fölbátorította.

A bekövetkezett erős tél mindazonáltal, mint nemkülönben a partmenti erődített helyek védőőrségének folytonos nyomása, a fölkelők helyzetét igen megnehezítette.

Midőn pedig az 1870-ik év elején Dalmátia helytartójává a nép előtt kedvelt *Rodich* altábornagy neveztetett ki, a fölkelők alkudozásba bocsátkoztak s az egész mozgalom a Knezlácban kötött egyezménynyel véget ért.

Bosznia és Hercegovina megszállása.

A Balkán-félsziget kisebb államaiban és tartományaiban, különösen Boszniában és Hercegovinában, 1875 óta tartó zavargások és fölkelések nemcsak hogy veszélyesek voltak Ausztria-Magyarország, mint szomszédos állam békéjére, de miután a fölkelők tömegesen menekültek Ausztria-Magyarország területére, ez reánk nehéz terheket is rótt. Három év alatt 200,000-re rúgott a menekülők száma s 10 millióra mentek a költségek, melyeket Ausztria-Magyarország föntartásukra fordított.

Miután pedig a török kormány Boszniában és Hercegovinában rendet és törvényes állapotokat létrehozni képes nem volt, s így e tartományok még továbbra is fölkelések, sőt háborúk keletkezésének fészkeit képezték volna, a berlini congressus, a megkötött egyezmény XIV. és XV. pontjában, Bosznia és Hercegovina megszállását és kormányzatát Ausztria-Magyarországra bízta. Bosznia és Hercegovina megszállására az osztrák-magyar haderejből a XIII. hadtest és a 18. önálló hadosztály rendeltetett.

A megszálló csapatok főparancsnoka: **Philippovics József** báró tábornagy; vezérkari főnök: *Popp Leonidas* ezredes.

1869.

XIII. hadtest. Parancsnoka ugyanaz.

6. hadosztály, *Tegetthof* altábornagy, Polz; Lemaics és Müller hegyi dandárok.

7. hadosztály, *Württemberg* herceg altábornagy; Villecz, János főherceg és Sametz hegyi dandárok.

20. hadosztály, *Szapáry* altábornagy; 39. Kaiffel és 40. Décsy gyalog dandárok.

13 lovas dandár, *Scotti* ezredes.

Az egész erő 45 zászlóalj, 13¹/₂ lovas század, 88 löveg, négy hadi hídkészlet; a létszám kereken 55,000 fő.

18-ik önálló hadosztály.

Parancsnoka: *Jovánovics István* báró altábornagy; 1. Thodorovics, 2. Klimburg és 3. Schluderer hegyi dandárok.

Összesen 14 zászlóalj, ³/₄ lovas század, 24 löveg; létszáma mintegy 20,000 fő.

A megszálló csapatok összes száma tehát 75,000 fő, közte mintegy 2000 lovas és 112 löveg, s ehhez szükség esetén Dalmácia 10,000 főnyi helyőrsége is fölhasználható volt.

A megszállásnak ellenszegülő *fölkelő csapatoknak* beosztása vagy számereje megközelítőleg sem állapítható meg.

Hogy a megszállás minél nagyobb területet öleljen egyszerre föl, a XIII. hadtest zöme a Boszna völgyén Szarajevoba, a 7. hadosztály a Szana és Verbász völgyében Travnikra, a 20. hadosztály Samáczról Dolni-Tuzlára s azután a Szprecsa völgyében Zwornikra irányított. E végből a 6. hadosztály és a 39. gyalog dandár Brodnál, a 7. hadosztály két dandárral Gradiskánál, egy dandárral Kosztajniczánál, a 20. hadosztály Samácznál vonult föl.

A megszállás végrehajtása Szarajevo bevételéig.

A XIII. hadtest összes oszlopai a határt képező Száva folyót, a korábban megnevezett pontoknál, július 29-én lépték át. A középben előnyomuló zöm az utak rosz minősége folytán a bosznai völgyi műútra volt útalva; 31-én Derventre ért, hol útjavítás miatt egy napig pihent; augusztus 3-án a zöm bevonult Dobojba.

Ugyancsak augusztus 3-a volt az összeütközés első napja. *Milinkovics* vezérkari százados, a 7. huszárezrednek *Pucsona* százados által vezényelt 5-ik századával, e nap reggelén kémszemle és a szükségletek biztosítása végett Maglajon át Zsepse felé ment;

mivel azonban e hely már a fölkelők nagy tömege által megszállva 1878. volt, a század visszatérni kényszerült. Ez alkalommal a különítmény a Maglajnál lesben álló fölkelők kelepczéjébe került; a század vág- Maglaj. tában el akart menekülni, de az útkanyarulatnál torlasz által föltartóztatva, igen nagy veszteséget szenvedett; a 144 lovasból álló század csak 56 lovassal ért Kosznára; a hiányzók közül két tiszt és 43 huszár elesett, a többi megsebesült, de később megkerült.

A zöm augusztus 4-én Kosznánál, augusztus 5-én Maglajnál még csak kisebb csapatok ellen, de augusztus 7-én Zsepcsénél Zsepcse. már a fölkelők 7—8000 főnyi tömege ellen volt kénytelen harczolni, melyet szárnyainak megkerülése után szétűzvé, augusztus 12-én Zsenicza és Vitéz közt megállapodott, hogy a 7. hadosztályt bevárja. A jobb szárnyat képező 7. hadosztály július 31-én Banyalukánál egyesült; a további előnyomulás alatt augusztus 5-én Rogelje mellett 1—2000, augusztus 7-én Jaicza mellett Jaicza. 5—6000 fölkelővel, kik a Jesero tó és a hegyek közt húzódó útszorost megszállották és három ágvúval védelmezték, vívott harczot, melyek után augusztus 13-án Vitéznél a főoszlophoz csatlakozott. A balszárny, a 20. hadosztály, augusztus 4-én érte el *Gracsaniczát*, hol rövid harczot vívott, s menetét ezután a Szprecsa völgyében folytatva, augusztus 8-án Han-Pirkovácznál, 9-én és 10-én Dolni Tuzlánál ismét küzdelembe jutott. Dolni Dolni-Tuzla. Tuzlánál a fölkelők oly nagy tömegei állottak, hogy ezek leverésére a hadosztály ereje (a 39. dandár a főoszlopnál volt) elégtelennek mutatkozott s Szapáry altábornagy a visszavonulást volt kénytelen elrendelni. A hadosztály ennek folytán augusztus 12-én Gracsaniczára, augusztus 15-én pedig a Boszna völgyében fekvő Dobojsra vonult vissza.

Philippovics tábornok a balszárny visszavonulásáról ugyan már a zseniczai táborban értesült, a menetet azonban ennek dacára folytatta, s több kisebb harcz után, melyek közül az augusztus 15-én Han Bjelovácznál 5000 fölkelő ellen vívott út- Han Bjelovácz. közet nevezetes, augusztus 18-án Szarajevo elé ért, melyet mintegy 6000 fölkelő védelmezett.

Szarajevo bevétele, 1878 augusztus 19-én. A föl- Szarajevo. kelő csapatok a várost védelemre rendezték be s a keleti végen levő, bástyázott falakkal körülvett régi és új erődöt, mely a Mil-

1878. jácska völgye fölött uralkodik, megszállották. Meg voltak ezenkívül szállva a város körül emelkedő déli, nyugoti és északi magaslatok is. A fölkelők egy nagyobb, 2—3000 főnyi, csapata az északi oldalon, az erőd előtt fekvő Pasin-Brdon, egy másik hasonló erejű csapat a déli magaslaton a Debelo-Brdon állott, melynek nyugot felé kinyúló kúpján egy nagyobb sáncz (a Lukovicza-sáncz) volt emelve.

Az osztrák-magyar csapatok zöme a várostól nyugotra a Blazsuj melletti táborban, a 6. hadosztály a Vogoscsa völgyben és a Kobila Glava magaslaton állott.

Philippovics tábornagy a zömre vonatkozólag olyképen intézkedett, hogy míg a Villecz dandár a város ellen nyugot felől lassan előnyomul, addig az előbb elindított Kaiffel dandár a Lukovicza völgyében Debelo-Brdon álló fölkelők bal oldalában és hátában fejlődik; a tartalék a középben a Miljácska bal partján hatol előre. A 6. hadosztályra nézve Tegetthof altábornagy önállóan rendelkezett, még pedig úgy, hogy a Müller dandár — Villeczhez csatlakozva — a város északnyugoti oldalát, a Lemaics dandár pedig északról az erődöt támadja meg.

A harc reggel 6 órakor az északi oldalon kezdődött, hol a Lemaics dandár elővéde a Pasin-Brdot elérvén, fölkelő csapatokra bukkant; az elővéd helyzete már nehezzé vált, midőn a zöm éle megérkezett s a fölkelőket részint a régi erőd, részint a Moscsanicza völgy felé visszanyomta. Ezek azonban az erőd előtti gerinczen újból állást foglaltak, mely ellenében erős tűzvonal alkottak s hosszabb tartamú tűzharc fejlődött. Ez idő alatt a Müller dandár elfoglalta a Goriczát és Kosarsko-Brdot s a tűzharcot innét folytatta. Délelőtt 9 órakor lépett csak a főoszlop Villecz dandára a város nyugati oldala ellenében harcba, s erejének egy részét a város szegélye, nagyobb részét a Lukovicza sáncz ellen fordította, mely most erős lövegtűz alá is vétetett. A Kaiffel dandár ez idő alatt fejlődött a Debelo-Brdon ellenében.

Délelőtt 10 órakor indított meg a támadás minden oldalon s fél óra leteltével csapataink már több ponton benyomultak a városba, melyben öldöklő utczai harc fejlődött ki; ez délután 2 óráig tartott, a mikor nemcsak a város, de az erőd is csapataink

1878. kezeibe került. A fölkelők minden irányban elszéledtek s 5 órakeror már a rend helyre volt állítva.

A kivíott győzelem aránylag nem nagy áldozatot követelt; az összes veszteség 12 tiszt és 360 fő legénység volt.

A 18-ik hadosztály csapatai a határt augusztus 1-én lépték át. Jovánovics altábornagy a fölkelők félrevezetésére nem a Narenta völgyén vezető főúton, hanem a Ljubuskin és Csitlukon át vezető legrövidebb útvonalon nyomult be Herczegovinába.

Csitluk.

Augusztus 4-én 5—6000 fölkelő állotta a hadosztály útját Csitluknál, de azok szétveretvén, augusztus hó 5-én csapataink bevonultak Mosztárba.

Ravnicza.

Augusztus 8-án harez nélkül megszállatott Sztolác, de a sztoláci helyőrség egy *Medved* százados által vezetett százada Ravniczánál a fölkelők lesébe jutván megrohantatott s az elesett parancsnokon kívül 75 főnyi veszteséget szenvedett. Három nappal később, augusztus 16-án mintegy 6000 fölkelő körülfárta Sztolácot; de Jovánovics már 21-én szétverte e csapatot s Sztolácot fölmentette.

Sztolác.

Augusztus 28-án megszállatott Nevezinye, szeptember 7-én Trebinje, 16-án Bilek és 28-án Klobuk, miáltal Herczegovina megszállása befejezve lön.

A Posavina, Krajna és a keleti részek megszállása. Míg a megszállás Herczegovinában aránylag könnyű módon végbement, Bosznia megszállása Szarajevo bevételel még korántsem volt befejezve. A sereg összeköttetései Dobojnál komoly veszélyben forogtak s a Posavina, a Krajna, a gorázdai és visegrádi kerületek fölkelőkkel voltak telve.

Az osztrák-magyar hadügyi kormány tehát, mely a feladatot eredetileg nyilván csekélyebbnek tartotta, most újabb erők mozgósítását és a harezterre küldését határozta el.

A megszálló csapatok az erősítések megérkezete után következőleg tagoztattak :

2. *hadereg.* Parancsnoka; Philippovics tábornagy, vezérkari főnök Cornaro tábornok.

III. hadtest. *Szárny*; 1. Vécsey, 2. Pelikán, 20 Kaiffel hadosztályok ;

IV. hadtest, *Bienert*; 13. Frölich, 31. Kees hadosztályok; 1878.

V. hadtest, *Ramberg*; 14. Pielsticker, 33. Appel hadosztályok;

XIII. hadtest, *Württemberg*; 6. Tegetthof, 7. Müller és 36. Stubenrauch hadosztályok.

Végre a 18. *Jovánovics* önálló hadosztály, mely még az Urbán dandárral szaporított.

Az erők összesége 159 gyalog zászlóalj, 30 lovas század, 208 tábori és 68 hegyi löveg.

E nagy erőkifejtés után Bosznia megszállása most már aránylag könnyen ment végbe.

Szápáry altábornagy, ki **Doboj** mellett még szeptember elején is kemény harcokat vívott, melyekben több mint 1000 főt vesztett, az erősítések megérkezése után a III. hadtesttel Doboj, *Bienert* a IV-ikkel *Samác* felől előnyomulván, a *Maljeviča Planinán* folyt kisebb harcok után megszállatott szeptember 27-én *Zvornik* s mivel *Nova Brcska* már előbb (szeptember 17-én) bevétellett, a Posavina megszállása ezzel befejeztetett.

Aránylag több harcot igényelt a Krajna megszállása; így *Sametz* tábornok csak 3 napi küzdelem után mely 300 főt meghaladó vesztésbe került, vette be szeptember 8-án **Kljucsot**; **Kljucs**. *Zach* előbb sikertelen támadást intézett **Bihács** ellen s azt csak a **Bihács**. *Reinländer* dandár segítségével vehette be szeptember 19-én; *Pecsi* csak szeptember 25-én, a nyugoti részek október elején szállattak meg.

Ugyancsak nehéz küzdelmekbe került a délkeleti kerületek megszállása. A 6. hadosztály a *Romanja Planinán* 1000 fölkelőt vert szét szeptember 3-án a **Han-na-Romanja** melletti ütközetben; *Vécsey Szenkovics-Bandin* vagy **Odziások** mellett szeptember 21-én 9000 fölkelővel küzdött, kiknek kitűnő felállítását mindkét oldalról megkerülvén, a fölkelők csapatai fölött fényes győzelmet aratott. Végre október 4-én megszállatott *Visegrád* és *Gorázda*, s ezzel a boszniai megszálló hadjárat véget ért.

Spizza területe csak 1879 május, a novibazári kerület egy része ugyanez év szeptember havában, harez nélkül lőn megszállva.

A megszálló hadjáratban elesett körülbelül 1000, meg-

Han-na-Romanja.
Szenkovics-Bandin.
(Odziások.)

sebesült 4200 ember; az egész veszteség tehát mintegy 5200 fő volt. A hadjárat mindazonáltal a terep nagy nehézségei, a fölkelők harcsmódja stb: miatt a csapatokkal szemben nagy követelményeket támasztott s bármely nagy háborúval fölért.

A hercegovinai fölkelés 1882-ben.

1882. Mint 1869-ben Dalmácia déli részében, úgy a Hercegovina déli részein, beleértve Bosznia és Dalmácia határos vidékeit, a védtörvény kihirdetése és végrehajtása idézett elő heves ellenállást, mely ugyan kezdetben csak egyes rablócsapatok dúlásaira szorított, de a mely 1882 elején komolyabb fordulatot vett.

A fölkelők támadása 1883 január 10-én az *uloki* csendőrkaszárnya megrohanásával kezdődött, melyben Radakovics őrmester 30 órán át védekezett; de már néhány nap múlva több ezer főnyi fölkelő csapat gyülekezett Focsa, Kalinovik és Trebinje vidékén.

A fölkelt vidékeken levő helyőrségek megerősítettvén, a csapatok portyázó meneteket hajtottak végre, hogy a fölkelőket fölkeressék s szétűzzék; e menetek mindig kisebb-nagyobb harcokat eredményeztek. Így Czveits tábornok Glavaticsevonál, a focsai helyőrség csapatai Kruscscizánál, Bródnál és a Humics-karaulánál, majd Trnovonál, Leddhin tábornok Budanjnál, Arlov ezredes Maljeva-Ravannál, Czveits tábornok február 26-án Cervanj-Klanacznál, Haas ezredes Glavaticsevonál stb.

E műveletek a Krivosjében és a zsupai kerületben is hasonlókép folytak, s általuk a fölkelők ereje ápril havában leküzdett, miközben a fölkelők nagy része montenegrói területre szorítottatott át.

Június havában a fölkelés az egész területen megszűnt, a kivételes rendszabályok felfüggesztettek s a csapatok rendes helyőrségeikbe visszatértek.

* * *

Ez volt az osztrák-magyar monarchia utolsó hadjárata.

1878.

Azóta a béke megővésére alakult hármass szövetség hatalma monarchiánkat háborútól megoltalmazta ugyan, de arra mindig készen állunk s ha netalán királyunkat, vagy szeretett hazánkat veszedelem fenyegetné, a magyar nemzet fiai ismét a zászlók alá fognak sietni, készen arra, hogy életüket és vérüket királyért és hazáért feláldozzák.
